

Zbírál, David

Geneze rukopisu "Knihy o dvou principech" a katarský výklad Bible v jeho doplňcích a margináliích

Religio. 2015, vol. 23, iss. 1, pp. [25]-56

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134553>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Geneze rukopisu „Knihy o dvou principech“ a katarský výklad Bible v jeho doplňcích a margináliích

DAVID ZBÍRAL*

Nekonformní asketičtí křesťané 12.-14. století udílející křest vkládáním rukou na hlavu, dovolávající se vlastní apoštolské posloupnosti, považující svět za dílo ďábla či zlého boha a označovaní svými protivníky, vedle mnoha dalších jmen, za katary¹ zanechali hlubokou stopu v rozsáhlém korpusu protikacířských ustanovení, polemické literatury a inkvizičních záznamů. Vlastní katarské texty se naproti tomu dají spočítat na prstech dvou, ne-li jedné ruky a artefaktů, které vznikly v katarských kruzích a přinášejí hmatatelné svědectví o jejich existenci, se do dnešních dní dochovalo ještě méně. Jedná se jmenovitě o tři kodexy: dva rukopisy Nového zákona, z nichž každý obsahuje ještě po jednom katarském textu,² a sbírku katarských teologických děl, kterou ve třicátých letech 20. století objevil ve Florencii dominikánský historik Antoine Dondaine.³

* Tato studie vznikla s podporou grantu Grantové agentury České republiky (projekt č. P401/12/0657 „Prameny ke studiu nesouhlasných náboženských hnutí ve středověkém západním křesťanství se zaměřením na katarství“). Ústavu religionistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity děkuji za prostředky, jež mi umožnily objednání kvalitní fotografické reprodukce rukopisu, jemuž se studie věnuje. Za cenné rady vděčím Janě Valtrové a zejména Daliboru Havlovi, bez jehož pomoci s identifikací písarských rukou a různými dalšími paleografickými a kodikologickými otázkami by tento příspěvek stěží spatřil světlo světa. Studii věnuji svému milému učiteli Pavlu Špunarovi.

- 1 Toto antické hereziologické označení novaciánů ve středověku k označení soudobých kacířů poprvé použil Ekbert z Schönau v šedesátých letech 12. století. Viz blíže Uwe Brunn, „*Cathari, catharistae et cataphrygae, ancêtres des cathares du XIIe siècle?*“, *Heresis* 36-37, 2002, 183-200; Uwe Brunn, *Des contestataires aux „cathares“: Discours de réforme et propagande antihérétique dans les pays du Rhin et de la Meuse avant l’Inquisition*, (Collection des Études Augustiniennes: Moyen Âge et Temps Modernes 41), Paris: Institut d’études augustiniennes 2006, 315-342; David Zbíral, „Zrod katarské sekty“: Ekbert z Schönau v boji proti herezi v Porýní“, *Religio: Revue pro religionistiku* 15/2, 2007, 211-231; David Zbíral, *Největší hereze: Dualismus, učenecká vyprávění o katarství a budování křesťanské Evropy*, (Každodenní život 37), Praha: Argo 2007, 13-30.
- 2 Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 1137, a Lyon, Bibliothèque municipale, ms. P.A. 36.
- 3 Firenze, Biblioteca nazionale centrale, Conventi soppressi, ms. J II 44. Srov. poznámku o okolnostech nálezu v Antoine Dondaine, „Nouvelles sources de l’histoire doctrinale du néo-manichéisme au Moyen Âge“, *Revue des sciences philosophiques et théologiques* 28/3-4, 1939, 465-488: 472.

Hlavní texty právě zmíněné florentské sbírky se dočkaly pečlivých kritických vydání.⁴ Ze studia rukopisu však přesto vyplynulo, že lze k práci dřívějších badatelů leccos dodat a že leckteré závěry ohledně identity písarských rukou, procesu geneze kodexu a vztahu jeho jednotlivých částí vyžadují přezkoumání. Badatelé zejména podhodnotili různé méně rozsáhlé nebo teologicky méně původní doplňky a přípisky, jejichž část dokonce stále nebyla vydána. Některé příležitosti k setkání s několika čtenáři rukopisu – převážně lombardskými katary působícími kolem poloviny 13. století, kteří v kodexu zanechali stopy své víry, svého čtení Bible a svých nadějí – tak zatím zůstávají nevyužity. Právě k tomuto setkání zve následující text.

Rukopis a jeho skladba

Rukopis fondu Conventi soppressi Florentské ústřední národní knihovny, který nese signaturu J II 44 (Firenze, Biblioteca nazionale centrale, Conventi soppressi, ms. J II 44),⁵ je nevelký pergamenový kodex o rozměrech 178 × 118 mm a o 54 foliích.⁶ Čítá šest složek, z toho čtyři kvinterny (I, II, III a V), jedno ternio (IV) a jeden kvatern (VI). Současnou polokoženou vazbou, na jejímž hřbetu se uvádí titul „*Tract. de duob. princip.*“ (Pojednání o dvou principech) a signatura 158, byl opatřen v druhé polovině 18. nebo na počátku 19. století, kdy náležel florentskému dominikánskému konventu svatého Marka.⁷ Jak se do jeho fondu dostal, není známo. O tomto kodexu se nezmiňuje ani dochovaný katalog knihovny San Marco z konce 15. století,⁸ ani *Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova*

4 Christine Thouzellier (ed.), *Livre des deux principes: Introduction, texte critique, traduction, notes et index*, (Sources chrétiennes 198), Paris: Le Cerf 1973; Christine Thouzellier (ed.), *Rituel cathare: Introduction, texte critique, traduction et notes*, (Sources chrétiennes 236), Paris: Le Cerf 1977. Starší edice: Antoine Dondaine (ed.), *Un traité néo-manichéen du XIIIe siècle: Le Liber de duobus principiis suivi d'un fragment de Rituel cathare*, Roma: Istituto storico domenicano S. Sabina 1939. Vedle těchto edic s úvody viz také důkladnou studii Borstovu: Arno Borst, *Die Katharer*, (Schriften der Monumenta Germaniae historica 12), Stuttgart: Hiersemann 1953, 254-318.

5 A. Dondaine, „Nouvelles sources...“, 472, id., *Un traité néo-manichéen...*, 9, Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 16, Francesco Zambon, *La cena segreta: Trattati e rituali catari*, Milano: Adelphi 1997, 127, a obecně většina badatelů, kteří využívají edice Dondaine a Thouzellierové, uvádějí signaturu I II 44. V místním katalogu rukopisů Florentské ústřední národní knihovny se však užívá signatura J II 44.

6 Foliace je bezchybná, vepsaná tužkou na spodním okraji každého folia.

7 A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 10; Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 16.

8 A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 9 (Dondaine uvádí 16. století, viz ale např. Alessandro Perosa, *Studi di filologia umanistica III: Umanesimo italiano*, [Studi e testi del Rinascimento europeo 3], ed. Paolo Viti, Roma: Edizioni di storia e letteratura

Bernarda de Montfaucon z roku 1739.⁹ Pravděpodobně tedy nešlo o dědicství středověkého období, kdy v tomto slovuťném konventu působili například Fra Angelico či Girolamo Savonarola, nýbrž o novodobou akvizici.¹⁰ Podle Antoina Dondaina mohl být dříve součástí inkvizičního archivu,¹¹ tento odhad však sám o sobě přítomnost rukopisu v knihovně konventu svatého Marka nevysvětluje: archiv florentské inkvizice byl roku 1782 dekretem, jímž byla ve Florencii činnost úřadu vyšetřování kacířské nepravosti zastavena, postoupen florentskému arcibiskupství, nikoli dominikánům ze San Marco.¹² V roce 1809 byl kodex konventu zabaven a stal se součástí fondu Magliabechiovy knihovny (Biblioteca Magliabechiana), jejímž spojením s Palatinskou knihovnou vznikla roku 1861 Florentská národní knihovna, v jejímž fondu se rukopis nachází dodnes.¹³

Kodex obsahuje sbírku teologicko-exegetických textů. Jsou psány v jediném sloupci, dobře čitelnou rotundou ukazující jasně na Itálii 13. století. Text je zpřehledněn rubrikami. Výzdoba se v podstatě omezuje na jednoduché iniciály provedené červeným inkoustem. Asi proto Dondaine charakterizuje rukopis jako chudý, ukazující na skromné poměry.¹⁴ Text je na samém začátku (fol. 1^r) nadepsán „*Incipit liber de duobus principiis*“ (Začátek knihy o dvou principech). Z této dobové rubriky vychází pozdější heslovité shrnutí obsahu knihy rukou z 15. století na spodním okraji fol. 1^r („*De duobus principiis. De moribus et operationibus ecclesie Dei. Liber Syrach*“), titul na hřbetu moderní vazby i badateli užívaný název *Knihy o dvou principech*.

Vlastní *Knihu o dvou principech* tvoří prvních šest textů sbírky, poměrně samostatných, ale tematicky spřízněných. Věnují se problému teodiceje a svobodné vůle, předkládají jeho dualistické a deterministické řešení a jsou v podstatě jediným dochovaným příkladem využití scholastických

2000, 247). Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes*..., 16, uvádí dokonce katalog z 18. století, odkazuje však výhradně na Dondaina a poznámka pod čarou (*ibid.*, 16, pozn. 4) ukazuje, že ve skutečnosti má na mysli katalog citovaný Dondainem. Jedná se o rukopis Modena, Archivio di Stato di Modena, Cancelleria Estense, Documenti e carteggi di Stati esteri, Firenze, busta 17.

9 Viz Bernard de Montfaucon, *Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova I*, Parisiis: Apud Briasson 1739, 419-429, dostupné online na <<https://books.google.cz/books?id=YvwAy3FA2coC>>, [10. 4. 2015].

10 A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen*..., 10; Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes*..., 16.

11 A. Dondaine (ed.), *Un traité néo-manichéen*..., 10.

12 Viz Adriano Prosperi, „Firenze“, in: id. (ed.), *Dizionario storico dell'Inquisizione II*, Pisa: Scuola Normale Superiore di Pisa 2010, 605-607: 606. Dnes jsou pozůstatky tohoto archivu rozděleny převážně mezi Archivio della Curia Arcivescovile di Firenze, Archives générales du Royaume v Bruselu a Archivio di Stato di Firenze (*ibid.*).

13 Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes*..., 16.

14 A. Dondaine (ed.), *Un traité néo-manichéen*..., 10.

argumentačních postupů k podepření katarské nauky. Dokonale dobrý a vševědoucí Bůh by podle textu nikdy nestvořil své anděly tak, aby mohli zhřešit, kdyby jeho všemohoucnosti v dobru nekladl odpor jiný princip, a sice věčný princip zla, všemocný ve zlu. Andělé nezhrěšili ze svobodné vůle, nýbrž působením zlého boha, který je příčinou všeho zla. Teologie textů ukazuje zcela jasně na katarskou církev, kterou znali katoličtí spisovatelé jako Desenzanskou církev čili Albanenské; označení *Albanenses* ostatně užívá i autor/redaktor jednoho z textů sbírky.¹⁵ Velmi pozoruhodné je páté pojednání, jež polemizuje s jinou katarskou frakcí, nazývanou garatovci, známí také pod označením Concorezzští. Florentská sbírka zde potvrzuje katolická svědectví o řevnivosti mezi těmito dvěma katarskými církvemi.

Na zpsání šesti pojednání *Knihy o dvou principech* do florentského kodexu se podílely dvě ruce. Jak dokazují některé typicky písarské chyby a drobná neporozumění původnímu textu, dochovaná verze nepředstavuje autograf traktátů.¹⁶ Písař A přepsal první tři texty, jež zabírají první a druhou složku kodexu. Podle Arna Borsta šlo o písáře „nezasvěceného, možná najatého; katarom pravděpodobně nebyl“.¹⁷ Borstův jediný argument na podporu tohoto tvrzení však nevyznívá příliš přesvědčivě.¹⁸ Na písáře A navázal písář B¹⁹ a dopsal jednotlivé traktáty *Knihy o dvou principech*

15 Viz Ch. Thouzellier (ed.), *Livre des deux principes...*, 318.

16 A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 14; A. Borst, *Die Katharer...*, 254 a pozn. 2; Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 18-19 a pozn. 10.

17 A. Borst, *Die Katharer...*, 256.

18 Borst vychází ze skutečnosti, že písář A na jednom místě tituloval Ježíše Krista jako Boha („*de domino Deo nostro Ihesu Christo*“), přičemž písář B slovo *Deo* posléze tečkami zrušil, viz Ch. Thouzellier (ed.), *Livre des deux principes...*, 264 (fol. 16^v). Borst podotýká, že katarí Krista za Boha nepovažovali, kdežto u katolíka mohlo k takovému lapsu při opisování dojít velmi snadno (A. Borst, *Die Katharer...*, 256, pozn. 8; Borstův argument příznivě, i když s menší jistotou, uvádí také Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 26). Je pravda, že u katarů převažovala tendence k subordinaci Syna. Borstův argument však není příliš věrohodný, a to přinejmenším ze tří důvodů: (1) značnou část katarů tvořili konvertovaní katolíci, takže je taková chyba snadno myslitelná i u nich; (2) není na místě přeceňovat teologickou korektnost příslušníků jednotlivých náboženských skupin a proudů; (3) ačkoli tento titul vadil písáři B, nelze spoléhat na to, že by vadil všem katarským čtenářům: *Knihy o dvou principech* nedosvědčuje pojmání Ježíše jako jednoho z andělů, nýbrž jej označuje za Syna pravého Pána Boha (Ch. Thouzellier [ed.], *Livre des deux principes...*, 284, 326), Syna našeho Pána Boha (*ibid.*, 276, 290) či Božího Syna (*ibid.*, 350), a *Summa contra patarenos* ve své typologii katarských christologií dokonce výslovně uvádí, že někteří katarí Krista Bohem nazývají, ačkoli jej nekladou na roveň Otcí (Thomas Käppeli [ed.], „Une Somme contre les hérétiques de S. Pierre Martyr (?)“, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 17, 1947, 295-335: 321; další Krista podle tohoto textu považovali za anděla, jiní pak ani za anděla, ani za Boha, nýbrž za Božího Syna).

19 Úzká spolupráce mezi písářem A a B nicméně není tak průkazná, jak by naznačovala poznámka v A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 12, a Ch. Thouzellier, *Livre des*

až po fol. 35^v, kde vlastní *Kniha* končí. Role písaře B se ukazuje jako zásadní: jedná se o skutečného redaktora kodexu, jenž přepsal značnou část textu, zpřehlednil jej rubrikami a provedl v něm mnohé opravy a vylepšení včetně některých oprav teologických. Opravil a rubrikami opatřil i první dvě složky, opsané písařem A.²⁰

Zbýlé místo ve čtvrté složce zaplňuje krátký text nadepsaný „*De percutione pastoris*“ (O bití pastýře) a excerpta z Bible. Část „O bití pastýře“ (fol. 35^v) se vrací k tematice teodiceje, rozpracovávané v *Knize o dvou principech*. Je psána rukou B, stejně jako následující citace *Přísluví 23,20* a *Digest 1,3,20-21*, zvýrazněné červeným inkoustem (fol. 35^v). Spodní okraj fol. 35^v využívá jiná ruka (D) k přepsání *Zjevení Janova 3,9-10* a *Listu Římanům 14,11*. Poslední list čtvrté složky (fol. 36) zaplňují excerpta z Bible další rukou (C), konkrétně jde o *První list Timoteovi 2,5-3,13* a *List Koloským 1,9-20* a s jistým časovým odstupem, patrným ve změně písma a inkoustu, ne však ruky, *Evangelium podle Lukáše 13,1-5*. Nakonec ruka C, možná opět s blíže neurčitelným časovým odstupem, doplňuje na fol. 36^v citace z *Ezechiele 28,18-19* a *Prvního list Korintským 13,1-2*.

Pátá složka je určitým překvapením. Náhle, bez rubriky a v půli věty, zde začíná text zcela jiné povahy, tzv. *Florentský řád* (fol. 37^r-44^r),²¹ v němž na neúplné úvodní kázání o učednících Ježíše Krista navazuje text věnovaný průběhu dvou katarských obřadů, předání Otčenáše a křtu vkládáním rukou na hlavu (takzvaného consolamenta). Vedle představení průběhu těchto obřadů, zejména formulí při nich užívaných, text tvoří převážně citáty z Písma pro účely kázání, provázané komentáři a spojovacími

deux principes..., 19, podle kterých reklamantu – první slovo následující složky – na konci druhé složky (fol. 20^v) psal písař A, což by znamenalo, že věděl, jak začíná následující samostatné pojednání, případně že byl dokonce v osobním styku s písařem B. Jejich těsná spolupráce je sice celkem pravděpodobná, ale reklamanta na fol. 20^v ji nedokazuje, jelikož Dondaine a Thouzellierová určili ruku nesprávně: na rozdíl od reklamanty na předělu první a druhé složky (fol. 10v) ji psala ruka B.

20 Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes*..., 19-20. Dondaine rozlišoval dřívější a pozdější stav ruky B, které označoval jako B a B' (A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen*..., 10-11), jeho konkrétní chronologie však není z kodikologického hlediska příliš pravděpodobná (např. viditelně později dodanou kompilaci mudroslovných citátů Dondaine připisuje dřívějšímu stavu ruky B). Srov. Borstovu chronologii práce ruky B: A. Borst, *Die Katharer*..., 256-257. Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes*..., 24, hovoří jen o tom, že tento písař na rukopise pracoval během delšího období, a odkazuje na Dondaina, stanovisko k jeho ani Borstově chronologii výslovně neuvádí.

21 Anglicky *Florence Ritual*, francouzsky *Rituel de Florence* nebo *Rituel latin* („rituál“ ve smyslu typu liturgické knihy). Dříve jsem v českých textech užíval označení *Florentský obřadní spis*.

texty. Část věnovaná předání Otčenáše obsahuje také výklad modlitby Páně verš po verši.²²

Zbývajících pět stran páté složky a prvních devět stran složky šesté pak pokrývají rukou B psané a krátkými spojovacími texty stmelené citáty o pronásledování Krista a jeho věrných, včetně předpovědí, že i pozdější Kristovi učedníci, praví křesťané, s nimiž redaktor této části svou skupinu identifikuje, budou muset podstoupit pronásledování. Tuto část pisař B ukončil slovy „*Finito libro referamus gratiam Christo*“ na fol. 51^r, kde volně místo vyplňují ještě dva přípisky, a sice maxima o hříchu a pozoruhodný šifrovaný záznam o udělení consolamenta jistému Sagimbenovi.²³

Na fol. 51^v-53^r se navrácí ruka B a přepisuje citáty ze starozákonní mudroslovné literatury, uspořádané pod vícero rubrik. Na fol. 53^v-54^v se naposledy objevuje ruka C a znovu přepisuje pavlovské texty, tentokrát *První list Korintským* 6,15-7,40 a *Druhý list Korintským* 12,6-10, k nimž na levém okraji fol. 53^v doplňuje ještě *První list Korintským* 5,1-2. Interpretaci těchto doplňků se budu věnovat níže. Posledním dosud neuvedeným přípiskem v kodexu samém²⁴ jsou moralizující verše na okraji fol. 54^v, převzaté z nějakého florilegia. Na přední i zadní předsádce se kromě toho nacházejí úryvky z mravoučných sentencí *Disticha Catonis*, ve středověku velmi oblíbené cvičebnice latiny;²⁵ psány jsou v kodexu jinde neviděnou rukou. Obsah celého kodexu včetně identifikace pisařských rukou ukazuje následující tabulka.²⁶

22 Edice *Florentského řádu*: Ch. Thouzellier (ed.), *Rituel cathare...* Český překlad výkladu Otčenáše: David Zbírál, „Katarský komentář k Otčenáši ve Florentském obrádním spise“, *Religio: Revue pro religionistiku* 12/2, 2004, 255-264.

23 Šifra je založena na substituci samohlásek. K jejímu rozluštění viz A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 13-14; A. Borst, *Die Katharer...*, 258-259; Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 29-30. Viz též níže.

24 Nepočítáme-li přípisek rukou z 15. století na fol. 54^v, dnes spíše nečitelný.

25 Viz identifikaci citátů v A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 12.

26 Názvy založené na původních rubrikách daných částí – ne nutně přejímající je doslovně a v úplnosti – jsou uvedeny bez závorky, ostatní názvy a shrnutí jsou označeny závorkami. Tabulka navazuje na synopse v A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 10-11, a Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 18, zohledňuje však všechny přípisky a provádí některé úpravy, zejména navrhuje novou identifikaci pisařských rukou, kterou oba badatelé provedli pokud se přípisků týče jen povšechně a trochu nedůsledně: Dondaine tušil, že za rukou, kterou označoval písmenem C, se ve skutečnosti skrývá rukou více, považoval však za zbytečné se u tohoto tématu zdržovat vzhledem k tomu, že přípisky nepovažoval za důležité (A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 12); Thouzellierová byla o přítomnosti různých rukou přímo přesvědčena a na jednom místě hovoří o pisařích „C“, „C“ atd., které považuje z neznámých důvodů za „akolyty“ (tedy zřejmě pomocné pisaře pracující pod dohledem pisaře C), ale toto zjištění kupodivu nepromítla do své synopse obsahu ani do velké části textu, kde stále hovoří o pisaři C, jako by šlo o jedinou osobu (viz Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 18, 20-21). Nejpečlivější byl v identifikaci rukou A. Borst, *Die Katharer...*, 257-258 a 260, pozn. 21, ani on však své poznatky dostatečně neutřídil

Obsah	Folia	Složka	Ruka
(Citáty z <i>Disticha Catonis</i>)	přední předsádka verso	–	H
(Poznámka o panu Alberikovi)	přední předsádka verso	–	H
(Zkoušky pera)	přední předsádka verso	–	H
(Poznámka o obsahu kodexu rukou z 15. století)	1 ^r , dolní okraj	I	K
<i>De duobus principiis (De libero arbitrio)</i>	1 ^r -11 ^v	I-II	A
<i>Oppositio adversariorum (De creatione)</i>	11 ^v -17 ^v	II	A
<i>Reprobatio: De universalibus signis</i>	17 ^v -20 ^v	II	A
<i>(Compendium ad instructionem rudium)</i>	21 ^r -29 ^v	III	B
<i>Oppositio contra Garatenses</i>	29 ^v -33 ^v	IV	B
<i>(De arbitrio:) De ignorantia multorum; De sententia</i>	33 ^v -35 ^v	IV	B
<i>De percutione pastoris</i>	35 ^v	IV	B
(Citát Př 23,20 a <i>Digest</i> I,3,20-21)	35 ^v	IV	B
(Citát Zj 3,9-10 a Ř 14,11)	35 ^v	IV	D
<i>Secundum Paulum (I Tm 2,5-3,13 a Ko 1,9-20)</i>	36 ^r -36 ^v	IV	C
(Citát L 13,1-5)	36 ^v	IV	C
(Citát Ez 28,18-19 a I K 13,1-2)	36 ^v	IV	C
<i>(Florentský řád)</i>	37 ^r -44 ^r	V	B
<i>De persecutione prophetarum et Christi et apostoli et aliorum qui secuntur eos</i>	44 ^v -51 ^r	V-VI	B
(Maxima o hřichu)	51 ^r	VI	F
(Zašifrovaný záznam o udělení consolamenta)	51 ^r	VI	E
(Kompilace z mudroslovné literatury)	51 ^v -53 ^r	VI	B
(Citát Ž 17,26-27)	53 ^r	VI	G
(Citáty I K 6,15-7,40 a 2 K 12,6-10)	53 ^v -54 ^v	VI	C
(Citát I K 5,1-2)	53 ^v , levý okraj	VI	C
(Citát z florilegia)	54 ^v , levý okraj	VI	J
(Nečitelné poznámky rukou z 15. století)	54 ^v , spodní okraj	VI	L
(Citáty z <i>Disticha Catonis</i>)	zadní předsádka recto	–	H
(Zkoušky pera)	zadní předsádka recto	–	H

Tab. 1. Obsah rukopisu Firenze, Biblioteca nazionale centrale, Conventi soppressi, ms. J II 44.

V předchozím textu a právě uvedené tabulce se již skrývají některá poměrně důležitá zjištění, jež se v leccm rozcházejí s dosavadním bádá-

a u některých přípisků ponechal písařskou ruku neurčenou. Za nedocenitelnou pomoc s identifikací rukou vděčím Daliboru Havlovi.

ním o florentském rukopise a naznačují obrysy nového příběhu geneze jeho jednotlivých doplňků a marginálií. Níže se k tomuto procesu vznikání vrátím, navrhu novou interpretaci doplňků a marginálií a vyložím, v čem spatřuji jejich zatím nedoceněný význam pro poznání čtenářů kodexu, potažmo lombardského katarství. Předtím se však zaměřím na dvě témata, na nichž další interpretace závisí: zasadím florentskou sbírku do času a prostoru a prověřím domněnky o jejím pozdějším užívání v katolickém prostředí, jež se opírají převážně o jeden typ čtenářských znamének.

Datace a místo vzniku rukopisu

Určení přibližného místa vzniku rukopisu je o něco snazším úkolem než datace. Spolehlivým ukazatelem zde je teologie *Knihy o dvou principech*, která nese nezaměnitelné znaky Desenzanské církve.²⁷ Působení této katarské církve se, pokud víme, omezovalo na Lombardii, kterou je proto možné takřka s jistotou považovat za oblast vzniku jak rukopisu, tak děl v něm obsažených. Arno Borst se kloní konkrétně k okolí Brescie a Verony,²⁸ tedy oblasti kolem Desenzana, centra této církve na břehu Gardského jezera. I když je tato oblast asi skutečně nejpravděpodobnější, zůstal bych přece jen u poněkud volnějšího vymezení vycházejícího z údajů o oblastech, kde Albanenští působili; vedle Borstem upřednostňovaného okolí Gardského jezera jde také o Seprio a Bergamo ve východnější části alpského podhůří a o pás vymezený městy Alessandrií, Pavií, Piacenzou a Cremonou.²⁹

27 K nauce Albanenských viz zejm. Antoine Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie I: Le *De heresi catharorum*“, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 19, 1949, 280-312: 308-310; François [Franjo] Šanjek (ed.), „Raynerius Sacconi O. P. Summa de Catharis“, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 44, 1974, 31-60: 50-58 (český překlad David Zbírál, „Suma o katarech a leonistech“ od Raniera Sacconih (1250) a katarské skupiny ve druhé čtvrtině 13. století“, *Pantheon: Religionistický časopis* 9/2, 2014, 54-86: 75-82); Caterina Bruschi (ed.), *Salvo Burci, Liber Suprastella*, (Fonti per la storia dell'Italia medievale: Antiquitates 15), Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo 2002, passim; Thomas Augustinus Ricchinius (ed.), *Venerabilis patris Monetae Cremonensis... Adversus Catharos et Valdenses libri quinque...*, Roma: Nicolaus et Marcus Palearini 1743 (přetisk Ridgewood: The Gregg Press 1964), passim.

28 A. Borst, *Die Katharer...*, 254 a 254-255, pozn. 3. Borstův závěr přebírá také Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 28. Vedle skutečnosti, že jde o symbolické centrum této církve, se zde Borst opírá také o poznámku na adresu pana Alberika na přední předsádce: slovo *malexardo*, které se v ní objevuje, mělo prý v Brescii a okolí specifický význam, s nímž tato poznámka pracuje (viz dále).

29 Podle pojednání Raniera Sacconih z roku 1250 Albanenští „sídlí ve Veroně a mnohých lombardských městech“ (F. Šanjek [ed.], „Raynerius Sacconi O. P. Summa de Catharis...“, 50, česky D. Zbírál [trans.], „Suma o katarech a leonistech...“, 73). *Pojednání o kacířích* Anselma z Alessandrie, dokončené mezi lety 1266 a 1276, je

Většími nejasnostmi je obestřeno datum vzniku rukopisu, zčásti vinou určité nedůslednosti, s níž své jinak cenné závěry ohledně datace formulovala trojice badatelů, kteří se florentskou sbírkou zabývali nejintenzivněji, tedy Antoine Dondaine, Arno Borst a Christine Thouzellierová. Pokusím se nyní jejich argumenty systematizovat a dílčím způsobem rozvinout.

Písmo rukou A, B a C spadá do 13. století. Dondaine je ještě určitější, možná až přespříliš, když uvádí, že rukopis byl sepsán „krátce před koncem 13. století, pravděpodobně kolem roku 1280“.³⁰ Borst zůstává u opatrnější datace písma do druhé poloviny 13. století,³¹ na základě historické úvahy však upřednostňuje rozmezí 1250-1280.³² Thouzellierová se rovněž kloní k rozmezí 1250-1276/1280.³³

Zaměříme se nejprve na argumentaci ohledně *terminu post quem* pojednání *Knihy o dvou princepech*, na níž se badatelé implicitně shodují a je poměrně jednoznačná. Časovému určení zde nejvíce napomáhá *Suma o katarech a leonistech*, sepsaná v roce 1250 inkvizitorem a bývalým katarrem Ranierem Sacconim. Raniero zde podrobně představuje nauku Jana z Lugia, „staršího syna“ Desenzanské církve, tedy biskupova zástupce a nástupce. Uvádí, že Janovy názory vypsál z jeho vlastního spisu, „objemného svazku o deseti složkách“, který vlastní a který si přečetl.³⁴ Upřesňuje rovněž, že dosavadní věroučnou jednotu Desenzanské církve narušil ve třicátých letech 13. století rozkol mezi stranou biskupa Belesmanzy a právě stranou Jana z Lugia.³⁵ Začátek Janova rozvíjení vlastní teologie lze tedy zřejmě datovat do třicátých let. Tato skutečnost je pro dataci pojednání *Knihy* určující, jelikož jejich teologie vykazuje zřetelný vliv Janovy

ještě určitější: uvádí, že Albanenští mají jáhny v Bergamu, Sepriu, Pavii, Brescii, Alessandrii, Cremoně, Piacenze a Veroně (Antoine Dondaine [ed.], „La hiérarchie cathare en Italie II: *Le Tractatus de hereticis d'Anselme d'Alexandrie* O. P.“, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 20, 1950, 234-324: 324).

30 A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 10.

31 A. Borst, *Die Katharer...*, 255, pozn. 3.

32 *Ibid.*, 254. Podobně Walter L. Wakefield–Austin P. Evans, *Heresies of the High Middle Ages: Selected Sources Translated and Annotated*, New York: Columbia University Press 21991, 511, umísťují práci písařů do doby „po roce 1254 či 1258, možná až [kolem] 1280“, toto tvrzení však bohužel nijak nezdůvodňují.

33 Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 31-32, 61. Její zpracování datace je však dosti zmatečné: argument založený na identifikaci „pana Jindřicha“ ze zašifrovaného záznamu (viz *ibid.*, 31-32) je s ohledem na rozšířenost tohoto jména zcela pochybný a Thouzellierová své časové rozmezí zatemňuje tvrzením, že identifikace „pana Jindřicha“ a předpokládaný odkaz na Sirmione v tomtéž záznamu „poskytují dosti pevné body k určení *terminu post quem* kodexu, totiž po 1276“ (*ibid.*, 32). Ve skutečnosti zde zjevně hovoří o *terminu ante quem*, nikoli *post quem*.

34 F. Šanjek (ed.), „Raynerius Sacconi O. P. Summa de Catharis...“, 57, česky D. Zbíral (trans.), „„Suma o katarech a leonistech“...“, 82.

35 F. Šanjek (ed.), „Raynerius Sacconi O. P. Summa de Catharis...“, 51, česky D. Zbíral (trans.), „„Suma o katarech a leonistech“...“, 75.

nauky.³⁶ Za *terminus post quem* těchto pojednání, tudíž i *terminus post quem* rukopisu, lze tedy bezpečně považovat rok 1230. Rozvoj Janova učení tak, aby na ně pojednání *Knihy* mohla reagovat, si ovšem jistě vyžádal nějaký čas, takže čtyřicátá léta jsou pravděpodobnější než třicátá.³⁷ Dataci nejdříve do třicátých let 13. století podporuje také zmínka o Tatarech (*Tartari*) v jednom z pojednání.³⁸

Určení *terminu ante quem* je složitější. Dondaine svou dataci sestavení kodexu do okolí roku 1280 výslovně nezdůvodňuje.³⁹ Sdílnější je Borst, jenž za symbolický mezník považuje vyvrácení katarské bašty Sirmione u Gardského jezera v roce 1276: vznik kodexu po této dramatické události, která lombardské katarství hluboce zasáhla,⁴⁰ zjevně považuje za méně pravděpodobný.⁴¹ Přísně vzato však takovýto rukopis mohl vzniknout i později: jakkoli vážnou ránu zasadilo zajetí katarů v Sirmione lombardským katarským církvím, zejména pak jejich hierarchii, neznamenalo ještě úplný konec lombardského katarství. Ve snahách o přesnější datování rukopisu proto nabývají značného významu dva přípisky, na něž v souvislosti s datací upozornil právě Borst.

Prvním z těchto přípisků je záhadná poznámka na přední předsádce ve znění: „Básně k chvále pana Alberika za to, že je *malleardo*“ (viz obr. 1).⁴²

36 Viz A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 18-20; A. Borst, *Die Katharer...*, 268, 272; Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 36-37. Diskusi, zda lze Jana z Lugia pokládat přímo za autora pojednání zařazených do *Knihy o dvou principech*, zde můžeme nechat stranou; k dataci postačí konstatovat, že *Knihy* na jeho učení reaguje. Konkrétněji A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 19-20; A. Dondaine, „Nouvelles sources...“, 473-474; Malcolm Lambert, *The Cathars*, Oxford–Malden: Blackwell 1998, 201-202.

37 Ke čtyřicátým letům se kloní také A. Borst, *Die Katharer...*, 261.

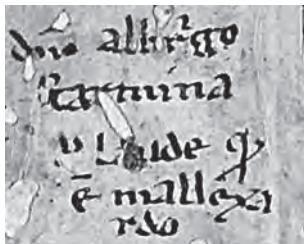
38 Viz Ch. Thouzellier (ed.), *Livre des deux principes...*, 362. Tento argument uvádí A. Borst, *Die Katharer...*, 261, pozn. 2, a opakuje jej – aniž by zde Borsta citovala – také Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 62. Za ověření argumentu, jež však zároveň částečně zpochybnilo Borstovo mínění spojující užití tohoto slova spíše až s událostmi roku 1241, děkuji Janě Valtrové.

39 A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 10.

40 K vývoji italského katarství v druhé polovině 13. století viz M. Lambert, *The Cathars...*, 272-289. Alternativní výklad, zpochybňující vrchol katarství před rokem 1250 a jeho úpadek po tomto datu, podává Gabriele Zanella, „Itinerari ereticali: Patari e catari tra Rimini e Verona“, in: id., *Hereticalia: Temi e discussioni*, (Collectanea 7), Spoleto: Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo 1995, 67-118: 117.

41 A. Borst, *Die Katharer...*, 255, pozn. 3.

42 Překládám podle rukopisu s přihlédnutím k vydání textu v A. Borst, *Die Katharer...*, 254-255, pozn. 3: „*Domino Alberigo carmina pro laude quod est malleardo*.“ A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 12, čte poslední slovo chybně.

Obr. 1. Přípisek chválící pana Alberika
(výřez z přední předsádky verso).

Otištěno se svolením Florentské ústřední národní knihovny a Ministerstva kulturního dědictví, kulturních činností a cestovního ruchu Italské republiky. Přetištění v dalších publikacích není povoleno.

Jak zjistil Borst, označení *mallexardus* (zde ve vernakulární podobě *mallexardo*) se v Miláně a Bologni používalo o stoupencích císařské strany a v Brescii zejména o stoupencích Ezzelina III. da Romano. Alberik uvedený v tomto přípisu pak zřejmě nemůže být nikdo jiný než Ezzelinův bratr Alberik da Romano (1196-1260), mimo jiné slavný trubadúr, jenž se po svém guelfském období 8. května 1257 s bratrem Ezzelinem usmířil a připojil se ke ghibellinům. Právě za toto rozhodnutí stát se „*mallexardem*“ jej přípisek zjevně chválí, a pravděpodobně byl tedy zapsán mezi 8. květnem 1257 a Alberikovou smrtí v roce 1260.⁴³

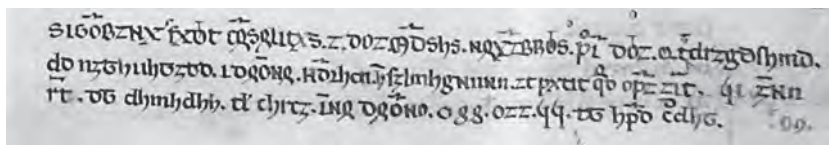
Lze na tomto základě spařovat v roce 1260 *terminus ante quem* kodexu? Nikoli, a Borst k němu tak ani nepřistupuje. Přesto však má pro dataci svůj zatím nedoceněný význam.⁴⁴ K obsahu florentské sbírky se viditelně nevztahuje, jde spíše o výsledek zkoušení pera na volných místech předsádky. Je proto daleko pravděpodobnější, že nejde o přípisek doplněný v době, kdy byl kodex již svázan, nýbrž o součást makulatury, jež posloužila jako předsádka při provedení vazby.⁴⁵ Je-li Borstova interpretace obsahu, zejména Alberikova identifikace, správná, pak tento přípisek ne sice s jistotou, ale se značnou měrou pravděpodobnosti naznačuje, že florentský kodex při svém svázání přišel do styku s pergamenovým listem popsaným mezi lety 1257 a 1260, a tedy že byl svázan až v roce 1257 nebo později.

43 A. Borst, *Die Katharer...*, 254-255, pozn. 3.

44 Ch. Thouzellier, *Livre des deux princes...*, 29, uvádí: „Tento pozdní hold vepsaný do kodexu jej však nedovoluje datovat.“

45 Jde jednoznačně o původní předsádku, jež byla součástí kodexu už před moderní převazbou.

Druhým přípiskem, z něž lze něco vysoudit o dataci kodexu, je již zmíněný zašifrovaný záznam o udělení consolamenta, který byl na fol. 51^r prokazatelně přidán až po dokončení hlavních částí kodexu včetně části „O pronásledování“. Záznam zní následovně: „Sagimbenus přijal 2. listopadu, prvního dne předvánoční kvadragesy, consolamentum v *Salmig-nono* (?)⁴⁶ od pana Jindřicha a míní, že měl asi padesát jedna a půl roku; jak věří, léta Páně 1254.“⁴⁷

Obr. 2. Zašifrovaný záznam o udělení consolamenta (výřez z fol. 51^r).

Otištěno se svolením Florentské ústřední národní knihovny a Ministerstva kulturního dědictví, kulturních činností a cestovního ruchu Italské republiky. Přetištění v dalších publikacích není povoleno.

Je tedy rok 1254 *terminem ante quem* kodexu? Takový závěr by nebyl odůvodněný, jelikož formulace záznamu jasně ukazuje, že do kodexu nebyl vepsán hned v roce 1254, nýbrž jako pozdější vzpomínka. Přesto však přípisek orientační vodítko poskytuje, formulace totiž prozrazuje, že musel být sepsán ještě za Sagimbenova života. Aby se dalo například předpokládat, že byl kodex sestaven až roku 1280, musel by se Sagimbenus dožít asi sedmdesáti sedmi let. Do čím pozdější doby bychom chtěli klást nejzazší datum vzniku kodexu, tím vyšší věk bychom museli u lombardského katarra předpokládat.

Dospíváme tedy k dataci kodexu mezi léta 1230 a 1280 a v tomto rozmezí daleko spíše mezi léta 1240 a 1276. Tato data, souznějící se závěry badatelů, kteří se florentskou sbírkou zabývali, lze bez záruky naprosté jistoty, přesto však se značnou měrou pravděpodobnosti dále zpřesnit díky dvěma právě zmíněným přípiskům. Lze-li vycházet z Borstovy interpretace poznámky o panu Alberikovi a mého předpokladu, že v době svázání

46 Toto místo se nepodařilo identifikovat. K možnosti, že jde o již zmíněné Sirmione, viz A. Borst, *Die Katharer...*, 259, pozn. 19. Jedná se však o pouhou spekulaci.

47 Přikláním se nikoli k Dondainovu (A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 13-14), nýbrž k Borstovu čtení data (A. Borst, *Die Katharer...*, 259, pozn. 18), stejně jako Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 30, podle jejíhož vydání *ibid.*, 29, zde překládám (s opravami čísel *ibid.*, 30, podle Borstova řešení). Upozorňuji ještě na doplnění letopočtu o opomenutou číslovku (fol. 51^r): je zajímavé tím, že bylo viditelně provedeno jiným inkoustem, a tudíž že se buď pisatel šifry k záznamu znovu vrátil, nebo existoval ještě jiný čtenář, který šifře rozuměl a letopočet opravil.

kodexu byla již součástí pergamenového listu, jenž posloužil jako předsádka, pak kodex nebyl svázán dříve než v roce 1257. Nejpozději po roce 1270 již začíná pravděpodobnost sestavení kodexu strmě klesat spolu s klesající pravděpodobností, že se Sagimbenus dožil tak vysokého věku.

Po upřesnění datace a místa vzniku nyní obrátíme pozornost k jednomu typu čtenářských znamének, jež Borst pokládal za výsledek katolického čtení rukopisu.

Čtenářská znaménka a otázka užívání rukopisu katolickými čtenáři

Vedle různých doplňků, které vyjmenovává výše uvedená tabulka, je rukopis vybaven úctyhodným množstvím čtenářských znamének, jež na okraji stránek upozorňují převážně na biblické citáty, jež čtenáře rukopisu z nějakého důvodu zaujaly. Souhrnné zpracování čtenářských znamének a vyvození závěrů ohledně toho, které citáty z Bible a která místa florentské sbírky upoutávala pozornost čtenářů, by vyžadovalo samostatnou studii. Zde se omezím pouze na jeden vizuálně výrazný typ znamének, který Arno Borst připisoval inkvizitorům, načež se jeho tvrzení stalo běžnou součástí podání o dějinách florentského rukopisu. Pokusím se ukázat, že připisování tohoto typu čtenářských znamének inkvizitorům, případně vůbec katolickým čtenářům,⁴⁸ se při pozorném zvážení všech výskytů ukazuje jako nepodložené. Tím chci poopravit některé neodůvodněné, nebo dokonce prokazatelně mylné předpoklady o dějinách užívání rukopisu a naznačit tak nové možnosti interpretace rozsáhlého aparátu čtenářských znamének.

Domněnka, že se rukopis v nějaké fázi dostal do rukou inkvizitorům, je původně založena na úvaze Antoina Dondaina, jak se kodex mohl stát součástí knihovního fondu konventu svatého Marka. Dondaine se však omezuje na stručnou poznámku, že byl rukopis možná součástí inkvizičního archivu.⁴⁹ Arno Borst následně Dondainův odhad rozvinul dále, domníval se totiž, že spatřuje stopy po katolických čtenářích v rukopise samém: „Brzy po svém dokončení musela *Liber* padnout do katolických rukou, do rukou inkvizitorů. Jednotlivé biblické citáty, psané různými rukama, ale s tímž ostnem proti katarským naukám, některé značky na okraji v katary nenáviděném tvaru kříže a pár veršů s katolickým obsahem, doplňky, které mohou ještě všechny patřit do 13. století, ukazují, že inkvizice *Liber* posuzovala. Poté ruka z 14. století vepsala zbožná rčení a tři další ruce

48 W. L. Wakefield—A. P. Evans, *Heresies...*, 511-512, hovoří opatrněji o tom, že rukopis padl ve 14. století do ortodoxních rukou (tedy ne nutně rukou inkvizitorů).

49 A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 10.

z této doby přidaly stručné dodatky k biblickým citátům; všechny mohou patřit mnichům, stejně jako ona ruka z 15. století, která na fol. 1^r beze-
 lstně⁵⁰ shrnula obsah *Liber* jako *De moribus et operationibus ecclesiae
 Dei* [O zvyklostech a konání církve Boží].⁵¹ Borst své mínění podpírá
 dokladem, že inkvizitoři kacířské knihy skutečně vlastnili, a vyjmenovává
 místa, kde podle něj znaménka ve tvaru kříže označují „biblické výroky
 protirečící dualismu“.⁵²

Borstovy závěry bez výhrad přebírá Thouzellierová. Po doplnění po-
 známky o panu Alberikovi a některých částí, které přisuzuje ruce C (resp.
 C', C''),⁵³ prý „kodex musel dosti brzy, asi ve 14. století, padnout do ru-
 kou inkvizitorů, kteří na konci ‚*De persecutionibus*‘ (fol. 51^r) definovali
 hřích ... Ještě jiné ruce nevzhledně, ale čitelně napsaly citace z Písma,
 zejména dospad fol. 35^v za citaci Justiniána [tzn. *Digest*] rubricistou [tzn.
 písařem B]: verše *Zjevení* 3,9-10 a *Listu Římanům* 14,11 ... Dále nacházíme
 na spodním okraji fol. 53^r maximy z žalmu 17,26-27 ... a na levém
 okraji posledního folia (54^v) verše vypsane z florilegia“.⁵⁴ V rukopise se
 kromě toho, vedle dalších čtenářských znamének, objevují četné kříže,
 které i podle Thouzellierové „označují biblické argumenty protirečící dua-
 lismu a prozrazují užívání svazku inkvizitory“.⁵⁵ Domněnky o tom, že
 s rukopisem pracovali katolíci a konkrétně inkvizitoři, tedy díky Borstovi
 narostly do značných rozměrů: pocházejí od nich prý nejen znaménka ve
 tvaru kříže, ale i četné přípisky. Borstovy závěry bez dostatečného prově-
 ření převzala i Thouzellierová a například také Monique Zernerová, která
 o florentské sbírce hovoří o „nesourodé sbírce kacířských textů s poznám-
 kami inkvizice“.⁵⁶

Z textů Borsta a Thouzellierové bohužel nelze ve všech případech přes-
 ně určit, které z doplňků, jež nespojují s písaři A, B a C, připisují inkvizi-
 torům. Jejich mínění je však zapotřebí i přes jeho nejasný rozsah prověřit,
 neboť má zásadní dopad na interpretaci jednotlivých součástí rukopisu
 a jejich geneze. Pocházejí-li určité doplňky a čtenářské značky z katolic-
 kého, ba inkvizitorského prostředí, bude jejich interpretace pochopitelně
 zásadně odlišná, než kdyby pocházely z prostředí katarského.

Již na první pohled je zřejmé, že tvrzení Borsta a Thouzellierové není
 zvláště dobře podloženo. Citují pouze doklady toho, že inkvizitoři měli na

50 Tím má Borst na mysli, že tento čtenář nepojal podezření ohledně pravověrnosti spisu.

51 A. Borst, *Die Katharer...*, 260.

52 *Ibid.*, 260, pozn. 21.

53 Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 21.

54 *Ibid.*, 21-22.

55 *Ibid.*, 22-23, s odkazem na Borsta.

56 Monique Zerner, „Hereze“, in: Jacques Le Goff–Jean-Claude Schmitt (eds.), *Encyklopedie středověku*, Praha: Vyšehrad 2008, 181-194: 192.

počátku 14. století v držení kacířské knihy.⁵⁷ Takové nepřímé doklady ovšem v žádném případě neznamenají, že inkvizitoři vlastnili i florentskou sbírku, tím méně že ji četli a anotovali. Jedinou oporou argumentace Borsta a Thouzellierové je tak u znamének, o nichž hovoří jako o křížích, údajná protidualistická povaha biblických citátů, které označují, u přípisků pak jejich obsah.

Provéřme nejprve tvrzení ohledně inkvizitorského (nebo obecně katolického) původu některých čtenářských značek ve florentském kodexu. Borst v této souvislosti uvádí znaménka na fol. 7^r, 12^r, 13^v, 14^r, 14^v (dvě), 18^r, 21^r, 23^r (dvě), 27^r, 37^v (dvě).⁵⁸ Následující tabulka uvádí všechna znaménka s kružkovými zakončeními ve florentské sbírce, aby vyvstal celkový obraz jejich užívání.

Fol. / strana v edici ⁵⁹	Fotografická reprodukce	Místo, k němuž se znaménko vztahuje ⁶⁰
7 ^r / 200		Sír 15,20: „Nikomu nenařídil jednat svévolně ani nedal nikomu povolení hřešit.“
12 ^r / 230		Žd 3,4: „Každý dům někdo staví; ten, kdo postavil vše, je Bůh.“ (Značka se též může vztahovat až k citátu následujícímu, tedy Sír 18,1: „Ten, který je věčně živý, stvořil všechno.“)
13 ^v / 240-242		Tato značka není umístěna u žádného biblického citátu, nýbrž v vymezení jednoho ze tří významů slova „tvořit“: Bůh tvoří, jestliže ve vlastním zájmu dočasně strpí konání zlého principu či jeho služebníka.
14 ^r / 246		Mt 1,20: „Josefe, syny Davidův, neboj se přijmout Marii, svou manželku; neboť co v ní bylo počato, je z Ducha svatého.“

57 A. Borst, *Die Katharer*..., 260, pozn. 21; Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes*..., 21, pozn. 17.

58 A. Borst, *Die Katharer*..., 260, pozn. 21. Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes*..., 23, pozn. 20, uvádí jen vybrané příklady, a sice fol. 7^r, 12^r, 13^v, 14^r a 14^v (dvě).

59 U *Florentského řádu* (fol. 37^r-44^r) se jedná o Ch. Thouzellier (ed.), *Rituel cathare*... (stranu uvádím pro snadné rozlišení kurzívou), jinde o Ch. Thouzellier (ed.), *Livre des deux principes*... Odkaz na folio těch znamének, jež Borst do svého výčtu nepojal, je označen hranatými závorkami. Poslední dvě znaménka (fol. 53^v) jsou obsažena v dosud nevydaných výpiscích z Pavlových epištol.

60 V některých případech (zejména na fol. 12^r) by se mohlo znaménko vztahovat k různým řádkům. Uvádím vždy ten, k němuž přináleží vizuálně nejspíše. V celém článku cituji biblický text podle Českého ekumenického překladu (*Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Praha: Ústřední církevní nakladatelství³1985 sqq.), pokud interpretace ve florentské sbírce nevyžaduje jiný překlad; v takovém případě překlad přizpůsobuji latinské předloze.

Fol. / strana v edici	Fotografická reprodukce	Místo, k němuž se znaménko vztahuje
14 ^v (1) / 250		<i>Kaz 3,11:</i> „Bůh učinil všechny věci dobré a v pravý čas.“
14 ^v (2) / 252-254		<i>Iz 45,6-7:</i> „Já jsem Hospodin a jiného už není. Já vytvářím světlo a tvořím tmu, působím pokoj a tvořím zlo, já Hospodin konám všechny tyto věci.“
18 ^f / 276		Znaménko je umístěno u řádku s rubrikou „ <i>De bonis universalibus signis</i> “ (O dobrých označeních veškerosti).
21 ^f / 298		<i>Ž 19,2:</i> „Nebesa vypravují o Boží slávě, obloha hovoří o díle jeho rukou.“
23 ^f (1) / 314		<i>Ž 52,7:</i> „Proto tě Bůh smete provždy, popadne tě, ze stanu tě vyrve, vykoření tě ze země živých.“
23 ^f (2) / 316		<i>Ko 1,12-13:</i> „... budete děkovat Bohu a Otci, který nás připravil k účasti na dědictví svatých ve světle pravdy. On nás vysvobodil z moci tmy a přenesl do království svého milovaného Syna.“
[23 ^v] / 316		<i>Sk 26,18:</i> „... abys otevřel jejich oči a oni se obrátili od tmy ke světlu, od moci Satanovy k Bohu, a vírou, která je ve mně, dosáhli odpuštění hříchů a podílu mezi svatými.“
[26 ^f] / 336-338		<i>Dt 23,1 (Dt 22,30):</i> „Nikdo si nesmí vzít ženu svého otce a odkrýt tak cíp pláště svého otce.“
27 ^f / 340		<i>Ef 5,5:</i> „Dobře si pamatujte, že žádný smilník ani nečistý nemá podíl v království Kristově a Božím.“
[28 ^v] / 352		<i>I Sam 16,23:</i> „Kdykoli na Saula doléhal zlý duch od Boha, bral David citaru a hrál na ni. Saulovi to přinášelo úlevu a bylo mu lépe, zlý duch od něho odstupoval.“
[37 ^v (1)] / 202		Toto znaménko se nevztahuje k žádnému biblickému verši, nýbrž z nějakého důvodu k řádku, kde byl zrušen výklad verše Otčenáše „dej nám dnes“, aby mohl být ještě rozšířen výklad verše předchozího.

Fol. / strana v edici	Fotografická reprodukce	Místo, k němuž se znaménko vztahuje
37 ^v (2) / 202		Ž 102,5: „Jsem jak zlomená bylina a schne moje srdce, protože jsem zapomněl jíst svůj chléb.“
[37 ^v (3)] / 202-204		<i>Mdr</i> 16,20: „Svůj lid jsi nasýtil pokrmem andělů; aniž se museli namáhat, poskytovals jim hotový chléb z nebe, přinášející plné uspokojení, lahodné chuti.“
37 ^v (4) / 204		<i>Pl</i> 4,4: „Pacholátka prosila o chléb, a nikdo jim nenalámal.“
[38 ^f] / 206		<i>J</i> 6,51: „Já jsem ten chléb živý, který sestoupil z nebe; kdo jí z tohoto chleba, živ bude na věky.“
[41 ^v (1)] / 236		<i>Sk</i> 8,17: „... na ně vložili ruce a oni přijali Ducha svatého.“
[41 ^v (2)] / 238		<i>Sk</i> 19,6: „... mluvili jazyky a prorokovali. Těch mužů bylo asi dvanáct.“
[53 ^v (1)]		Asterisk u textu <i>I K</i> 5,1-2, doplněného na okraji stránky.
[53 ^v (2)]		Asterisk k doplnění textu (<i>I K</i> 5,1-2).

Tab. 2. Znaménka s kroužkovými zakončeními ve florentském rukopise.⁶¹

Výkladu spojujícímu tato znaménka s inkvizitory nebo obecněji s katolickými čtenáři značně ubírá na přesvědčivosti již samotná skutečnost, že Borst a Thouzellierová opomíjejí některá znaménka vizuálně zcela zaměnitelná s jinými, která mezi znaménka ve tvaru kříže naopak řadí.⁶² Další slabinou této interpretace je, že není žádný důvod vkládat do znamének tohoto tvaru specificky katolický význam „katary nenáviděného“ kříže.

⁶¹ Reprodukce čtenářských znamének jsou otištěny se svolením Florentské ústřední národní knihovny a Ministerstva kulturního dědictví, kulturních činností a cestovního ruchu Italské republiky. Přetištění v dalších publikacích není povoleno.

⁶² Znaménko na fol. 23^v s druhým a čtvrtým na fol. 37^v, znaménka na fol. 53^v zase se znaménky na fol. 7^f, 12^f, 14^v (oběma), 18^f a 21^f.

Odpor ke kříži, symbolu Kristova umučení silami zla, je sice v pramenech skutečně doložen,⁶³ ale předpokládat, že by Borstem vyjmenovaná znaménka katarským čtenářům konzistentně asociovala prostředek Kristova umučení, a proto by se jejich použití určitě vyhnuli, by znamenalo připisovat těmto čtenářům antropologicky dosti nerealistickou míru jak teologické konzistentnosti, tak i alergické reakce na vše, co by mohlo připomínat katolickou víru.⁶⁴ Tato znaménka nejsou ve skutečnosti ničím jiným než asterisky, čtenářskými znaménky používanými zde povětšinou k zatržení textu. Velice zajímavý a výmluvný je jejich výskyt, Borstem i Thouzellierovou zcela opomenutý, na fol. 53^v, a to hned ze dvou důvodů. Zprvé zde znaménko ve tvaru kříže slouží zcela jednoznačně k doplnění textu, který je dopsán na okraj stránky, což dosvědčuje, že jde o znaménko bez specificky katolické či protidualistické symboliky. Zadruhé je zjevné, že přinejmenším v tomto jednom případě toto znaménko užil katarský písař. Doplněný citát je totiž psán touž rukou, která zaplnila fol. 36^r-36^v a 53^v-54^v citáty z pavlovských listů (v tab. 1 je označena indexem C) a kterou jak Thouzellierová, tak Borst považují za ruku katarskou.⁶⁵ Jestliže zde máme důkaz, že křížek s kroužkovými zakončeními užil katarský písař C, pak zjevně musíme považovat za pravděpodobnější, že to byl právě on, kdo stejné znaménko používal i výše v textu, spíše než za těmito znaménky hledat ruce neznámých inkvizitorů.

Borstova interpretace, podle které tato znaménka označují citáty nepřiznivě dualismu, konečně není věrohodná ani obsahově, a to ani pokud vezmeme v úvahu výhradně znaménka, jež do svého výčtu explicitně zahrnul. Jak zřetelně vysvětluje z tabulky č. 2, doprovázejí ve skutečnosti citace velmi různého rázu: na fol. 7^r například citaci podporující dualistickou teodiceu, na fol. 12^r zřejmě argument, o němž se podle autora *Knihy o dvou principech* opírají odpůrci víry ve dva principy, on však posléze předkládá řešení této nesnáze,⁶⁶ na fol. 14^r citát o početi Ježíše z Ducha svatého, jenž má doložit, že vše vzniká z něčeho, nikoli z ničeho, na fol. 14^v mudroslovný citát o stvoření všeho dobrého Bohem, níže na fol. 14^v citát o stvoření světla i tmy, pokoje i zla Bohem (autor *Knihy* se s tímto citátem posléze snaží vyrovnat), na fol. 21^r vzdávání chvály Bohu „nebesy“, která autor

63 Např. F. Šanjek (ed.), „Raynerius Sacconi O. P. Summa de Catharis...“, 45 (česky D. Zbiral [trans.], „Suma o katechách a leonistech...“, 66); Jean Duvernoy (ed.), *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers (1318-1325)* II, Toulouse: Privat 1965, 53.

64 Lze ostatně připomenout, že kázání ve *Florentském řádu* nabádá posluchače, aby nepohrdal (katolickým) křtem vodou (Ch. Thouzellier [ed.], *Rituel cathare...*, 252-254), což bychom u katarského textu naprosto nepředpokládali, kdybychom obraz katarství založili jen na podání protikatarských polemik.

65 Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 18; A. Borst, *Die Katharer...*, 257-258.

66 Viz Ch. Thouzellier (ed.), *Livre des deux principes...*, 238-242.

Knihy interpretuje jako duchovní stvoření pravého Boha, na fol. 23^r přísliby zničení zlého vládce a osvobození z moci temnoty, na fol. 27^r vyloučení smilníků a nečistých z podílu na království nebeském, atd. Citáty na fol. 26^f, 27^r a jednoznačně rukou C připojený citát na fol. 53^v sdílejí zájem o téma smilstva, jež se objevuje také v hlavním textu na fol. 53^v, psaném rovněž rukou C (přípisek je připojen k odstavci přepisujícímu *I K 6,15-20*). Na fol. 13^v a 18^f se nakonec tato znaménka nevztahují k žádnému biblickému citátu.

Čtenářská znaménka s kroužkovými zakončeními, dokonce ani ta Borstem a Thouzellierovou výslovně zmíněná, tedy neoznačují citáty nepříznivé dualismu a v žádném případě nejsou výsledkem inkvizitorského užívání rukopisu. Do katolického prostředí, třeba i do rukou inkvizitorů, se kodex zajisté dostat mohl, je to historicky i poměrně pravděpodobné. Čtenářská znaménka to však nedokládají. Jejich význam je zcela jiný. Kromě výskytu na fol. 53^v, kde slouží k doplnění textu, značí úryvky, jež upoutaly pozornost katarských čtenářů ve 13. století, přinejmenším v některých případech zřejmě písaře C. Ačkoli by bylo ukvapené vyvozovat dalekosáhlé závěry před zpracováním celého rozsáhlého aparátu čtenářských znamének všech typů, lze přinejmenším říci, že znaménka s kroužkovými zakončeními dosvědčují další práci s různými součástmi kodexu (*Knihou o dvou princepech*, *Florentským řádem* i excerpty z Pavlových epistol na fol. 53^v-54^v) a živý zájem přinejmenším o tři témata, a sice téma smilstva, téma účasti na království nebeském (jehož se týkají plně tři citáty) a téma „nadsubstančního chleba“ ve výkladu Otčenáše. Znaménka zřejmě u svého původce či původců potvrzují i tentýž příznivý vztah ke Starému zákonu, jež vykazuje *Knihy o dvou princepech*.

Z čtenářských znamének, zdánlivě nesdělných, tedy lze vyvodit některé důležité závěry. V následující, poslední části článku se zaměřím na doplňky k hlavním textům florentského kodexu, opět s cílem porozumět jejich genezi a zjistit z nich co nejvíce o jejich původcích, tedy písařích/čtenářích florentského kodexu.

Doplňky ve florentské sbírce a jejich svědectví o katarských čtenářích rukopisu

Hlavními a nejrozsáhlejšími díly florentského kodexu jsou pojednání *Knihy o dvou princepech*, která zabírají první čtyři složky, a *Florentský řád*, jenž náhle, bez rubriky a v půli věty, začíná na prvním listu složky páté. Další různě dlouhé texty připojené na fol. 35^v-36^v a 44^v-54^v (viz výše tab. 1) lze označit za doplňky v tom smyslu, že využívají zbylé volné místo ve složkách k doplnění samostatného obsahu, jenž s těmito hlavními díly přímo nesouvisí. K doplňkům tedy řadím i text „O bití pastýře (fol.

35^v), bezprostředně následující za posledním pojednáním *Knihy o dvou principech*, a rozsáhlou kompilací „O pronásledování“, složenou z biblických citátů, která si kromě zbytku páté složky vyžádala ještě notnou část nové, šesté složky (fol. 44^v-51^r). Oba tyto doplňky jsou psány rukou B. Na konec poslední, šesté složky pak písař B a jiné ruce přidaly ještě další doplňky a přípisky. Právě na genezi a obsah všech těchto doplňků se nyní zaměřím. Stranou již ponechám výše rozebranou poznámku o panu Alberikovi na předsádce a zašifrovaný záznam o udělení consolamenta. Části „O bití pastýře“ a „O pronásledování“, jejichž obsahem se badatelé sice stručně, ale přece zabývali,⁶⁷ věnuji méně pozornosti než drobnějším a více (případně zcela) opomíjeným doplňkům.

Dondaine a Thouzellierová spojují krátký text „O bití pastýře“ (fol. 35^v) do jednoho celku s kompilací „O pronásledování“ (fol. 44^v-51^r). O těchto dvou částech, psaných shodně rukou redaktora sbírky, lze však stěží tvrdit, jak činí například Thouzellierová či Francesco Zambon, že by *Florentský řád*, přepsaný mezi nimi taktéž rukou B (fol. 37^r-44^r), rozděloval jeden text na dvě části.⁶⁸ Dojem koherence je založen jednak na neodůvodněné emendaci rubriky první z obou částí na „O pronásledování pastýře“,⁶⁹ jednak na příliš zběžné interpretaci jejího obsahu. „O bití pastýře“ je komentářem k novozákonnímu verši „Budu bít pastýře a rozprchnou se ovce stáda“ (*Mt 26,31*). Pastýře katarský exegeta vykládá jako Krista, nezabývá se zde však jeho utrpením, nýbrž otázkou, jak může dobrý Bůh „bít“ svého Syna. Uvádí, že jej Bůh „bil“ tím, že svolil s jeho zabitím, avšak na Piláta, farizeje, Jidáše a další viníky Kristova ukřižování, stejně jako na rozprchnuvší se učedníky, působil zlý princip.⁷⁰ V návaznosti na pojednání *Knihy o dvou principech* se tedy úryvek věnuje problematice teodiceje. Naproti tomu část „O pronásledování“⁷¹ je tvořena biblickými – na rozdíl od předchozích pojednání mimochodem výhradně novozákonními – citáty, které hovoří o pronásledování Krista, proroků a apoštoů a utěšuje „pravé křes-

67 Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 76; Fay Martineau, „Deux principes antagonistes et un Sauveur: Les cathares italiens du XIIIe siècle et le *Liber de duobus principiis*“, *Heresis* 29, 1999, 7-29: 18-27.

68 Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 17; F. Zambon, *La cena segreta...*, 128. Opatrnější a přesnější je zde A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 15 (hovoří pouze o „logické návaznosti“ těchto částí).

69 Tuto emendaci provádí A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 11, 15, 143, a následuje jej v tom Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 17, 18, 406. Rubrika „O bití pastýře“ však věrně vychází z citátu *Mt 26,31*, jenž je v této části předmětem výkladu („... *percutiam pastorem et dispergentur oves gregis*“). W. L. Wakefield–A. P. Evans, *Heresies...*, 806, pozn. 1, zřejmě mylně předpokládají, že Borst emenduje z „*De persecutione*“ na „*De percutione*“; ve skutečnosti jen implicitně odmítá Dondainovu emendaci na „*De persecutione*“ (viz A. Borst, *Die Katharer...*, 285).

70 Ch. Thouzellier (ed.), *Livre des deux principes...*, 406-408.

71 *Ibid.*, 408-454.

řany“;⁷² že jejich pronásledování bylo předznamenáno těmito dřívějšími pronásledováními a předpovězeno Písmem. Jak kompilátor uvádí, „v nejposlednějších časech musejí Kristovi následovníci snášet mnoho pohoršení, utrpení, pronásledování, mučení, bolesti, a dokonce smrti skrze lžikristy a lžiporoky a skrze zlé lidi a svůdce“, mají však „odpouštět svým pronásledovatelům a pomlouvačům, modlit se za ně a činit jim dobro a nebránit se“.⁷³ Téma Kristova utrpení je zde tedy rozvedeno výrazně jiným směrem než v části „O bití pastýře“; výše zmíněná emendace rubriky není opodstatněná a tyto dvě části lze považovat za vzájemně dosti nezávislé.

Revizi je otevřeno rovněž zařazení obou těchto textů Thouzellierovou do *Knihy o dvou principech*.⁷⁴ Ačkoli je rozdělení podobné kompilace, jako je florentská sbírka, do jednotlivých pojednání vždy do určité míry diskutabilní, nepovažuji toto zařazení bez dalšího komentáře za nejšťastnější. K tematice pojednání *Knihy* se vztahuje jen první text, kdežto druhý otvírá téma nové, jakkoli možná inspirované zmínkou o Kristově utrpení v doplňku prvním.

Část „O pronásledování“, která se svým tématem i výrazně kompilačním charakterem vymyká předchozím pojednáním, jsem nakloněn připisovat písaři B,⁷⁵ který i jinde prokázal svou redakční, ale i teologickou samostatnost jednak kvalifikovanými opravami textu, jednak rozšířením výkladu k verši „chléb náš nadhmotný“ ve výkladu Otčenáše:⁷⁶ přeškrtnutí již započatého komentáře k verši „dej nám dnes“ červeným inkoustem a připojení textu výrazně se rozsahem vymykajícího komentářům k ostatním veršům zřejmě ukazuje, že se zde písař B rozhodl téma „nadhmotného chleba“ samostatně rozvinout.⁷⁷

Na pečlivé vlastní studium Bible písařem B a také na jeho zájem o starozákonní mudrosloví ukazuje soubor tematicky uspořádaných citátů na fol. 51^v-53^f, tedy za původním ukončením knihy na fol. 51^r. Tého poměrně

72 *Ibid.*, 410.

73 *Ibid.*, 408.

74 *Ibid.*, 76. Dondaine o těchto částech uvádí, že „nemají bezprostřední vztah k tomu, co předchází“, a ve svém rozčlenění *Knihy o dvou principech* je neuvádí (viz A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 15).

75 V případě části „O bití pastýře“, úžeji navazující na *Knihu o dvou principech*, se takového závěru neodvažuji, není však zcela nepravděpodobný.

76 Kataři preferovali znění Otčenáše podle Mt 6,11 („*panem nostrum supersubstantialem*“) před zněním v L 11,3 („*panem nostrum cotidianum*“), jež se ustálilo v latinské liturgické praxi.

77 Viz úryvek o nadsubstančním či nadhmotném chlebu v rukopise (fol. 37^v-38^v), edici (Ch. Thouzellier [ed.], *Rituel cathare...*, 200-212) a českém překladu (D. Zbiral [trans.], „Katarský komentář k Otčenáši...“, 260-263). V předpokladu o sepsání komentáře k tomuto verši písařem B souhlasím s míněním Thouzellierové (Ch. Thouzellier, *Rituel cathare...*, 19-20).

rozsáhlé části zatím badatelé nevěnovali téměř žádnou pozornost. Dondaine přepsal její rubriky, nevydal ji však, neidentifikoval jednotlivé citáty ani o nich neuvedl nic víc, než že se týkají morálky.⁷⁸ Jejich identifikace, vydání ani rozboru se neujala ani Thouzellierová. Bylo proto zapotřebí jejich práci doplnit a jednotlivé citáty identifikovat a utřídit.⁷⁹ Celkem je jich devadesát sedm, z toho padesát tři ze *Sírachovce*, třicet pět z *Přísloví*, sedm z *Kazatele* a dva z *Knihy moudrosti*.⁸⁰ Rubriky v této části, psané rovněž rukou B, se nevztahují vždy ke všem citátům, jež za nimi až do příští rubriky následují, výběr citátů je však tematický a pečlivý. Věnují se zejména bázni Boží (*Sír* 1,27-28; *Sír* 1,36; *Sír* 19,21; aj.), moudrosti (*Mdr* 10,21; *Př* 13,20; aj.) a hlouposti (*Sír* 6,2; *Sír* 22,14; *Kaz* 1,15; *Kaz* 10,3; aj.), mnohomluvnosti a hovoření v nepravý čas, nesprávným způsobem či k nesprávnému obecnství (*Sír* 20,8; *Př* 13,3; *Sír* 5,14; *Sír* 11,8; *Př* 18,13; *Sír* 32,6; *Př* 23,9; aj.), mírnému slovu (*Sír* 6,5; *Př* 15,1), kárání bližního (*Sír* 11,7 a *Sír* 19,17-18), mírnosti a skromnosti (*Sír* 3,19; *Př* 11,2; *Př* 16,19; aj.), pýše (*Sír* 10,7.15; *Sír* 13,1; *Př* 13,10; aj.), hádkám a vyhledávání sporů (*Př* 13,10; *Př* 21,19; *Př* 3,30; *Př* 17,19; aj.), přetvářce (*Sír* 1,37), synovské úctě (*Sír* 3,12.14-15; *Př* 10,1; aj.), rozvážnosti (*Př* 13,10.16; *Sír* 32,24; aj.), varování před nespravedlivostí (*Př* 3,30; *Př* 17,13), varování před přílišnou důvěřivostí vůči přátelům a příbuzným (*Sír* 19,8; *Sír* 33,20), moudré či naopak nesprávné vládě (*Sír* 10,2.3; *Př* 29,4), uzdravení z nemoci (*Sír* 38,9), pomíjivosti bohatství (*Kaz* 5,9), upřednostnění moudrosti, spravedlnosti, klidu či dobrého jména před bohatstvím (*Př* 17,1.16; *Př* 22,1; *Př* 16,8; *Kaz* 4,6), útěše ze spravedlnosti (*Př* 12,21), almužně jako ochraně před hříchem (*Sír* 3,33), nezaplétání se do cizích sporů (*Sír* 11,9), závazku splnění slibu (*Sír* 18,23; *Kaz* 5,3) a varování před chtivým hledě-

78 A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 13.

79 Viz edici této části s komentářem v David Zbírál, „A Compilation from Old Testament Sapiential Books in the Cathar Manuscript of the *Liber de duobus principiis*: Critical Edition with Commentary“, *Graeco-Latina Brunensia* 20/1, 2015, 149-173. Dostupné též online na adrese <<https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/133972>>, [30. 6. 2015].

80 Jde o *Sír* 1,27-28, *Sír* 1,36, *Sír* 16,3, *Sír* 19,21, *Mdr* 6,1, *Mdr* 10,21, *Př* 13,20, *Sír* 32,6, *Sír* 20,32, *Sír* 41,18, *Sír* 6,5, *Př* 15,1, *Sír* 20,8, *Př* 10,19, *Př* 13,3, *Kaz* 5,2, *Př* 21,23, *Sír* 5,14, *Sír* 11,8, *Př* 18,13, *Sír* 32,6, *Sír* 22,8, *Sír* 19,17-18, *Sír* 11,7, *Sír* 3,19, *Sír* 3,20, *Př* 11,2, *Př* 16,19, *Sír* 3,12, *Sír* 3,14-15, *Př* 10,1, *Př* 10,1, *Sír* 32,24, *Př* 13,10, *Př* 13,16, *Sír* 9,5, *Sír* 9,12, *Sír* 25,28, *Sír* 25,33, *Sír* 25,26, *Př* 21,19, *Sír* 13,1, *Sír* 10,7, *Sír* 10,15, *Sír* 6,2, *Př* 13,10, *Sír* 22,14, *Př* 23,9, *Sír* 22,18, *Př* 17,16, *Kaz* 1,15, *Kaz* 10,3, *Sír* 10,3, *Sír* 10,2, *Př* 29,4, *Kaz* 5,9, *Kaz* 5,10, *Sír* 15,9-10, *Sír* 18,23, *Sír* 1,37, *Př* 11,9, *Př* 28,9, *Sír* 14,6, *Sír* 14,5, *Sír* 41,10, *Sír* 27,30, *Sír* 19,8, *Sír* 33,20, *Sír* 33,22, *Sír* 38,9, *Sír* 40,29, *Př* 22,1, *Př* 12,9, *Př* 16,8, *Př* 17,1, *Kaz* 4,6, *Sír* 30,17, *Př* 18,1, *Př* 3,30, *Př* 17,13, *Př* 29,9, *Př* 3,31, *Př* 22,24-25, *Př* 10,12, *Př* 17,19, *Př* 10,26, *Př* 12,1, *Př* 12,21, *Př* 28,13, *Sír* 3,33, *Sír* 3,22, *Sír* 8,15, *Sír* 11,9, *Sír* 11,30, *Sír* 21,20, *Sír* 30,25 a *Kaz* 5,3 (v tomto pořadí).

ním na ženy a před cizoložstvím (*Sír* 9,5.12; *Sír* 25,28), na něž navazují citáty varující před ženami vůbec jako zdrojem hříchu a zla (*Sír* 25,26.33).

Dosavadní opomíjení této mudroslovné kompilace je ke škodě věci. Nejde zajisté o tak původní dílo jako *Knihy o dvou principech* či *Florentský řád*, nýbrž o prostou sbírku biblických citátů, je nicméně nasnadě, že takové sbírky jsou vše, jen ne nahodilé. Jejich redaktoři se nenechávají trpně zmítat mořem biblických citátů, nýbrž tyto citáty podle svých zájmů a záměrů aktivně vybírají, a tyto zájmy a záměry by neměly unikat pozornosti a interpretaci.

Rozbor kompilace mudroslovných citátů přináší hned několik překvapivých zjištění. Pořídil ji písař B, redaktor sbírky, zcela jistě katar, využívaje tak část zbývajících místa v šesté složce. Kompilace však neodpovídá ničemu, co o katarství odjinud víme. Překvapivý není ani tak vstřícný postoj ke Starému zákonu a využívání mudroslovných knih; obojí se projevuje i v pojednáních *Knihy o dvou principech*. Překvapivější jsou konkrétní témata, na něž se kompilátor zaměřil. Jde o klasická mudroslovná témata jako skromnost, synovská úcta, pýcha, štěstí navzdory chudobě či útěcha z moudrosti, jež u katarů nedokládají ani prameny katolické, ani další prameny z katarského prostředí.⁸¹

Písař B nezůstal jediným čtenářem mudroslovné kompilace, jak ukazuje citát z *Žalmů* 18,26-27 (ve vulgátním číslování 17,26-27), dodaný na spodním okraji fol. 53^r novou, jinde v kodexu nespátřenou rukou z 13. století (viz výše tab. 1): „Se svatým budeš svatý, s mužem nevinným nevinný, s vyvoleným vyvolený a se zkaženým zkažený.“⁸² Ať už Borst a Thouzelierová počítali tento citát k inkvizitorským doplňkům nebo nikoli, jeho případnému inkvizitorskému původu nic nenasvědčuje. Daleko spíše jej v rukopise zanechal čtenář reagující na předcházející mudroslovnou kompilaci.⁸³ Ještě jiný čtenář do jednoho z citátů kompilace doplnil chybějící slovo; jeho písmo, mimochodem dosti neškolené, ukazuje nejdříve na 14. století (fol. 52^v, ř. 3). Spíše se nejednalo o inkvizitora, ten by se totiž sotva staral o doplnění opomenutého slova do mudroslovného citátu v katarské knize, tím méně do její nepřilíš významné a věroučně nezávadné, a tudíž pro vyšetřovatele kacířství i polemika nezajímavé, části. Za toto doplnění kodex daleko spíše vděčí nějakému čtenáři, jenž k této mudroslovné kompilaci přistupoval nikoli jako k součásti kacířské knihy, nýbrž jako ke

81 Pro podrobnější rozbor viz D. Zbiral, „A Compilation from Old Testament Sapiential Books...“.

82 Tento citát je zde podle všeho použit v obecné mravoučné rovině, mimo původní kontext žalmu, kde oslovuje Hospodina.

83 Zejména upomíná na citát *Sír* 13,1 na fol. 52^r: „Kdo se dotýká smůly, umaže se, a kdo vyhledává společenství nadutce, připodobní se mu.“

zdroji poučení. Tento zajímavý náznak možná vrhá na dějiny rukopisu nové světlo.

Zájem písaře B o různé průpovědky, který se plně projevil v této mudroslovné kompilaci, předznamenávají už dva citáty psané jeho rukou na fol. 35^v, hned za částí „O bití pastýře“. První pochází z Př 23,20 a souzní s katarským asketismem a odmítáním masa: „Nebývej na hostinách hříšníků ani žroutů masa.“ Druhý cituje *Digesta* I,3,20-21 (s vynechávkou): „Nelze zdůvodňovat vše, co dávní ustanovili, jinak by bylo mnohé z toho, co bylo řečeno, zpochybněno.“ V původním kontextu *Digest* tato maxima vybízí k přijímání určitých ustanovení na základě tradice, bez nutnosti jejich dalšího zdůvodňování, v kontextu florentské sbírky však zůstává její význam nejasný.

Těmito dvěma citáty výčet doplňků s mravoučným obsahem stále nekončí. Další se objevuje na fol. 51^r, mezi vzdáním díky Kristu za dokončení knihy, psaným stále rukou B, a zašifrovaným záznamem o udělení consolamenta: „... (?) čtverý (?), zaprvé pokušení, pak potěšení, pak souhlas a pak zvyk.“⁸⁴ Thouzellierová tento citát, patrně kvůli jeho „nekatarskému“ obsahu, připisovala inkvizitorům.⁸⁵ I pokud se však florentská sbírka do jejich rukou skutečně dostala, k čemuž chybějí konkrétní doklady, je po pravdě řečeno zcela nepravděpodobné, že by do ní podobnou poznámku zanesli.⁸⁶

Na fol. 54^v se dále objevuje několik veršů mravoučné říkanky, převzaté jistě z nějakého florilegia;⁸⁷ psala je ruka, jež se jinak na kodexu nepodílela a spadá spíše do 14. než 13. století, takže zůstává otázkou, zda je lze přesvědčivě připisovat nějakému lombardskému katarovi.⁸⁸ Na druhou stranu není ani u tohoto přípisu pravděpodobné, že by jej do kodexu doplnili inkvizitoři. Spíše jej lze spojit s neznámým čtenářem, jenž si hetero-

84 „*De la de (sic) quadriduanus, imprimis temptatio, et delectatio, et consensio, et consuetudo.*“ Začátek je nejasný.

85 Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 21. A. Borst, *Die Katharer...*, 260, pozn. 22, se k tomu, zda tento přípisek doplnila ruka katolika, nebo katar, nevyjadřuje.

86 Pro doplnění tohoto citátu o hříchu právě sem nicméně nemám žádné vysvětlení, ledaže by šlo o další přípisek inspirovaný mudroslovnou kompilací, jež následuje na fol. 51^v-53^r. I na listech samotné této kompilace by nicméně zbýval k připojení tohoto textu dostatek místa.

87 Přepis podle A. Borst, *Die Katharer...*, 260, pozn. 21, s několika nevýznamnými úpravami: „*Cras, cras cum dici[tur ...]a tardantur amico. Cur dubium spectat cras hodierna (sic) salus? Cras pravi cantant, dum se convertere tardant. Nec (= ne) modo lecteris (= laeteris) quod forsan cras morieris. Cras est cornicis, quia semper crastina dicit.*“ Borst (*ibid.*) identifikuje pravděpodobně literární zdroje jednotlivých veršů (Prosper Akvitánský, sv. Augustin, Petr Riga).

88 Katarství se v Itálii během 14. století již v podstatě neobjevuje, ponecháme-li stranou potenciálně sporné vyšetřovací záznamy z druhé poloviny 14. století (viz shrnutí v M. Lambert, *The Cathars...*, 290-296).

doxní povahy florentské sbírky buď nepovšiml, nebo ho příliš netrápila. Mravoučné zájmy se projevují ještě v citátech z *Disticha Catonis* na obou předsádkách, jejich vztah ke sbírce samé je však volnější a méně jasný (jde asi spíše o makulaturu, jež posloužila při vazbě, než o pozdější dodatky vepsané do kodexu). Pocházejí rovněž od ruky odlišné od všech, které pracovaly na vlastní sbírce.

Interpretace geneze rukopisu obnáší jednu potíž, související s otázkou vztahu mezi doplňky psanými rukou B a rukou C. Jak již bylo uvedeno, vlastní *Kniha o dvou principech* končí na fol. 35^v čtvrté složky, kde je rukou B připojen ještě dodatek „O bití pastýře“ a citát *Př* 23,20 a *Digest* I,3,20-21. Pátou složku vyplňuje *Florentský řád* a kompilace „O pronásledování“, jež posléze přesahuje do složky šesté; všechny tyto texty zapsala ruka B. Na posledním listu čtvrté složky (fol. 36) a na samém konci složky šesté (fol. 53^v-54^v) však přichází ke slovu ruka C. Na fol. 36 přepisuje citáty *I Tm* 2,5-3,13, *Ko* 1,9-20, *L* 13,1-5, *Ez* 28,18-19 a *I K* 13,1-2, na fol. 53-54 pak *I K* 6,15-7,40 a *2 K* 12,6-10 a jako přípisek na okraji fol. 53^v ještě *I K* 5,1-2. Proč nechal písař B fol. 36, posléze popsané písařem C, volně a své doplňky započal zase až na fol. 44^v, za *Florentským řádem*? Očekával snad, že na fol. 36 bude moci časem doplnit chybějící začátek *Florentského řádu*, který zrovna neměl k dispozici?⁸⁹

Na poněkud jistější půdě se ocitáme při interpretaci právě vyjmenovaných doplňků psaných rukou C. Za citáty, které doplnil v dolní části fol. 36^v, stojí mimo veškerou pochybnost katarská exegeze Bible. První citát (*Ez* 28,18-19) pochází z proroctví proti týrskému králi: „Ó cherube!⁹⁰ Pohodím tě na zem jako popel před očima všech, kdo tě spatří. Všichni mezi pronárody, kdo tě uvidí, strnou nad tebou v údesu. Stal ses ničím a zanikneš navěky.“ Vzápětí následuje citát *I K* 13,1-2: „Kdybych mluvil jazyky lidskými i andělskými, ale lásku bych neměl, jsem jenom dunící kov a zvučící zvon. Kdybych měl dar proroctví, rozuměl všem tajemstvím a obsáhl všecko poznání, ano kdybych měl tak velikou víru, že bych hory přenášel, ale lásku bych neměl, jsem nic.“ Oba citáty spojuje zájem o „nicotu“ či „nic“ (*nihil/nichil*). Jejich dosti spolehlivou interpretaci umožňuje skutečnost, že se vyskytují pospolu i v tzv. *Anonymním katarském pojednání* (kolem roku 1220), a sice v oddíle, který se věnuje přímo pojmu „nic“. Toto pojednání se zde snaží na základě *Ez* 28,19, *I K* 13,2 a dalších biblických citátů doložit, že zlí duchové, zlí lidé a viditelné věci tohoto světa neučinil Bůh: co nemá lásku, je totiž nicotou,⁹¹ přičemž nicota byla

89 Méně pravděpodobná je možnost ztráty vnějšího dvojlistu páté složky, jelikož text na předělu páté a šesté složky (fol. 46^v/47^r) navazuje plynule.

90 Toto oslovení není součástí vlastního citátu. Čerpá z *Ez* 28,14.

91 Viz Christine Thouzellier (ed.), *Un traité cathare inédit du début du XIIIe siècle d'après le Liber contra Manicheos de Durand de Huesca*, (Bibliothèque de la Revue

učiněna bez Boha (na základě výkladu *J* 1,3 jako „bez něho byla učiněna nicota“).⁹² Obdobný výklad lze zajisté spatřovat za společným výskytem těchto dvou citátů na fol. 36^v. Odjinud je krom toho známo, že katarská alegorická exegeze spojovala proroctví o pádu vládařů z *Ezechiele* se svržením Satana (ostatně stejně jako exegeze ortodoxní). Z *Ez* 31-32 tímto způsobem čerpá kromě *Anonymního pojednání* i tzv. *Dublinský spis*⁹³ a také *Kniha o dvou princepech* přímo ve florentské sbírce.⁹⁴

Význam dalších excerpt pisaře C na fol. 36^r-36^v a 53^v-54^v již tak zřetelný není. Zajímavá na nich však je samotná skutečnost, že nejde o citáty se známým katarským výkladem, a dokonce se místy dostávají s obvyklým pojetím katarství do určitého napětí. *I Tm* 2,5-3,13 vymezuje zásady fungování křesťanského společenství a požadavky na způsob života biskupů a jáhnů. *Ko* 1,9-20 se věnuje ctnostnému životu podle Boží vůle a spasení Kristem, obrazem Božím a hlavou církve.⁹⁵ Zcela nejasný je zájem pisaře o *L* 13,1-5, kde Ježíš odmítá spojovat smrt Galilejců, které dal pobít Pilát, a Jeruzalémců, na něž spadla věž v Siloe, s jejich případnou hříšností, zároveň však varuje: „[N]ebudete-li činit pokání, všichni právě tak zahynete.“ Ve *2 K* 12,6-10 Pavel hovoří s odkazem k nebeskému zjevení zmíněnému v předchozích verších o své slabosti a nemoci a uzavírá: „Proto rád přijímám slabost, urážky, útrapy, pronásledování a úzkosti pro Krista. Vždyť právě když jsem sláb, jsem silný.“ Tento citát o nemoci, utrpení a pronásledování, uzavřený útěšným sdělením, dosti připomíná závěr části „O pronásledování“, kde je citován úryvek, podle kterého Pavel podstoupil mnohá pronásledování, ze všech jej však Pán vysvobodil; pronásledování zakusí všichni, kdo chtějí žít v Kristu Ježíši (*2 Tm* 3,10-12).⁹⁶ Citát

d'histoire ecclésiastique 37), Louvain: Bibliothèque de l'université – Publications universitaires de Louvain 1961, 102-103. Je paradoxem, že Thouzellierová, která se pojetím „nicoty“ u katarů intenzivně zabývala (viz Christine Thouzellier, „Les cathares languedociens et le ‚Nichil‘ (Jean, 1, 3)“, *Annales: Économies, sociétés, civilisations* 24/1, 1969, 128-138, a Christine Thouzellier, „Controverse médiévale en Languedoc rélatve au sens du mot ‚nichil‘“, *Annales du Midi: Revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale* 82/4, 1970, 321-341), tyto dva citáty na fol. 36^v opomněla: nezahrnula je do edice *Knihy o dvou princepech*, do úvodu ani do rejstříku biblických citátů.

92 Viz tento výklad *J* 1,3 právě v *Anonymním pojednání*: Ch. Thouzellier (ed.), *Un traité cathare inédit...*, 103. Vlastní *Kniha o dvou princepech* se pojmu nicoty nevěnuje a *Ez* 28,19 ani *I K* 13,2 necituje. Ve *Florentském řádu* se druhá citace v rozsáhlém úryvku *I K* 12,31-13,3 objevuje, ale v jiné souvislosti, viz Ch. Thouzellier (ed.), *Rituel cathare...*, 244-246.

93 Enrico Riparelli (ed.), „La Glossa al ‚Pater‘“ [online], <<http://www.rialto.unina.it/prorrel/glossa/Glossa.htm>>, 30. 4. 2002 [10. 4. 2015], § 9.33-34.

94 Ch. Thouzellier (ed.), *Livre des deux principes...*, 258-260.

95 Lze připomenout, že na fol. 23^r je úryvek *Ko* 1,12-13 označen znaménkem, které by mohlo pocházet právě z pera pisaře C (viz výše tab. 2).

96 Viz Ch. Thouzellier (ed.), *Livre des deux principes...*, 454.

I K 5,1-2, připsaný dodatečně rukou C na okraji fol. 53^v, napomíná Korintské za případ krvesmilstva; je připojen k rozsáhlému úryvku *I K* 6,15-7,40, kde Pavel varuje před smilstvem, poskvrňujícím tělo, chrám Ducha svatého, vyslovuje jasný souhlas s manželstvím, ačkoli panictví hodnotí výše, a přimlouvá se za to, aby křesťané v tomto pomíjivém světě očekávali brzký Kristův příchod v tom stavu, v němž byli povoláni. Jestliže předchozí pavlovské úryvky postrádaly cokoli specificky katarského, tento úryvek přímo odporuje negativnímu pohledu na manželství, pro katary příznačnému. Nic přitom nenasevňuje tomu, že by písař C úryvku připisoval nějaký skrytý význam, jímž by jeho významní neutralizoval.⁹⁷ I v dalších úryvcích, jež písař C do kodexu přepsal, se ostatně vyskytují představy s normativními verzemi katarské nauky těžko sluchitelné, zejména pak Kristovo lidství (*I Tm* 2,5), spása žen skrze mateřství (*I Tm* 2,15), založení všeho neviditelného, ale i viditelného stvoření v Kristu (*Ko* 1,16), Kristova spásná smrt na kříži (*Ko* 1,20) a zmínka o biskupech a jáhněch žijících v manželství a majících děti (*I Tm* 3,4.12). Písař C tedy působí jako katarský čtenář Bible, jenž se buď nevyhýbal exegetiky obtížným místům, nebo nepřikládal přehnaný význam věroučné systematickosti a „katarské ortodoxii“.

Poslední dosud nezmíněný doplněk, psaný rukou, jež se v kodexu jinde nevyskytuje, se nachází na spodním okraji fol. 35^v, pod výše zmíněnými citáty *Př* 23,20 a *Digest* I,3,20-21, jež na list zapsala červeným inkoustem ruka redaktora sbírky. Dondaine a Thouzellierová citáty identifikují, dále se jimi však nezabývají.⁹⁸ Neúplný citát *Zj* 3,9-10 („Hle, vydám ti do rukou ty, kdo jsou ze synagogy satanovy; říkají si židé, a nejsou, ale lžou.

97 Některé polemické texty sice tvrdí, že kataři uváděli *I K* 7,2, hovořící o manželství „pro smilstvo“ („*propter fornicationem*“ s různoučtením „*propter fornicationes*“, v převažujícím výkladu a podle Českého ekumenického překladu „abyste se ... uvarovali smilstva“), na podporu svého odmítavého hodnocení manželství (T. A. Ricchinius [ed.], *Venerabilis patris Monetae Cremonensis ... Adversus Catharos et Valdenses libri quinque...*, 317; Carola Hoécker [ed.], *Disputatio inter Catholicum et Paterninum hereticum: Die Auseinandersetzung der katholischen Kirche mit den italienischen Katharern im Spiegel einer kontroverstheologischen Streitschrift des 13. Jahrhunderts*, [Edizione nazionale dei testi mediolatini 4], Firenze: SISMEL / Edizioni del Galluzzo 2001, 15; srov. Alan z Lille, *De fide catholica contra haereticos sui temporis*, Jacques-Paul Migne [ed.], *Patrologia Latina* CCX, Parisii: J.-P. Migne 1855, col. 305-430: 366; o valdenských – zřejmě mylně namísto katarů – *Pasovský anonym*, Alexander Patschovsky – Kurt-Victor Selge [eds.], *Quellen zur Geschichte der Waldenser*, [Texte zur Kirchen- und Theologiegeschichte 18], Gütersloh: Gerd Mohn 1973, 88), ale těžko tento výklad podsouvat písaři C, který úryvek necituje osamoceně, nýbrž v širším kontextu epištoly, kladoucím tomuto údajnému katarskému výkladu těžko překonatelné překážky.

98 Viz A. Dondaine, *Un traité néo-manichéen...*, 12 (Dondaine jejich písaře výslovně a poněkud překvapivě identifikuje s písařem *Disticha Catonis* na předsádkách); Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 22.

Hle, způsobím, že přijdou a padnou ti k nohám, protože jsi zachoval slovo mé trpělivosti“) a citát Ř 14,11 („Neboť je psáno: ‚Jako že jsem živ, praví Hospodin, skloní se přede mnou každé koleno a každý jazyk vyzná, že jsem Bůh‘“) spolu očividně souvisejí: oba příslibují konečné pokoření všech před Božím majestátem a v obou rezonuje apokalyptický obsah, což je dosti překvapivé. Ne že by byla apokalyptika všem katarským exegetům tak zásadně vzdálená, jak míní Raymond A. Powell v pokud vím jediné dosud publikované speciální studii na téma katarské apokalyptiky,⁹⁹ je však pravda, že apokalyptickými citáty spíše podporovali své pojetí Boha, stvoření světa a dvojnosti světů, případně principů, než že by jimi vysvětlovali současné útrapy a posilovali se vyhlídkami na Boží zásah do dění a na konečné vysvobození v duchu kolektivní eschatologie. Takto ostatně s citáty ze *Zjevení Janova* bez výjimky zachází i pojednání *Knihy o dvou principech*.¹⁰⁰ Apokalyptice se z vlastní *Knihy* blíží snad jen kapitola snášející doklady o zničení Zlého a vysvobození dobrých stvoření z jeho moci, i tato kapitola však nakonec ústí do závěru týkajícího se teodiceje, nikoli očekávání tohoto budoucího vysvobození.¹⁰¹ Více se apokalyptice blíží užití dvou citátů ze *Zjevení* v části „O pronásledování“: mají zde doložit pronásledování svatých ďáblem.¹⁰² V kompilaci „O pronásledování“ však apokalyptická linie vystupuje na povrch stále spíše nesměle, v podobě útěchy pronásledovaných spíše než v podobě příslibu vysvobození a porážky zlých sil, tím méně na tomto světě. Oba doplňky na spodním okraji fol. 35^v naopak dávají jasně tušit apokalyptické myšlení ve vlastním slova smyslu: předpovídají vysvobození a Boží vládu, před níž se skloní všechny pronárody, včetně těch, kdo si „říkají židé, a nejsou, ale

99 Raymond A. Powell, „The Problem of Cathar Apocalypticism“, *Koinonia: The Princeton Theological Seminary Graduate Forum* 16, 2004, 101-117. Viz zejména apokalyptické pasáže apokryfy *Interrogatio Iohannis* (Edina Bozóky [ed.], *Le livre secret des Cathares, Interrogatio Iohannis: Édition critique, traduction, commentaire*, Paris: Beauchesne 32009, 76-86, český překlad David Zbírál, „Bogomilsko-katarský apokryf ‚Otázky Jana Evangelisty‘“, *Religio: Revue pro religionistiku* 11/1, 2003, 109-130; 126-129, a David Zbírál, „Otázky Janovy“, in: Jan A. Dus [ed.], *Novozákonní apokryfy III: Proroctví a apokalypsy*, [Knihovna rané křesťanské literatury 3], Praha: Vyšehrad 2007, 217-229; 226-229; R. A. Powell, „The Problem of Cathar Apocalypticism...“, 112-113, se nepříliš úspěšně snaží význam tohoto textu relativizovat), a téma návratu a stvoření nového nebe a nové země a zničení viditelného nebe v *Anonymním pojednání* (Ch. Thouzellier [ed.], *Un traité cathare inédit...*, 94-95, 105-112). O apokalyptickém tónu pozdního katarství se zmiňuje Anne Brenon, „Syncretisme hérétique dans les refuges alpins? Un livre cathare parmi les recueils vaudois de la fin du Moyen Âge: Le manuscrit 269 de Dublin“, *Heresis* 7, 1986, 5-23: 17, 20.

100 Viz Ch. Thouzellier (ed.), *Livre des deux principes...*, 168, 230, 236, 258, 292, 300, 310, 312 (zbylé dva citáty *ibid.*, 230 a 374, podporují argumentaci protivníků, s níž se autor *Knihy* vzápětí vypořádává).

101 Viz Ch. Thouzellier (ed.), *Livre des deux principes...*, 312-318.

102 *Ibid.*, 422, 436.

lžou“, v nichž katarský vykladač nepochybně musel spatřovat ty, kdo si říkali křesťané, ale skutečnými křesťany podle jeho názoru nebyli, tedy katolíky.

Závěr

Jakkoli je dochování florentského kodexu prostřednictvím inkvizitorů zajisté historicky možné, navzdory mínění Arna Borsta a Christine Thouzellierové nelze doložit, že by inkvizitoři či jiní protikatarsky naladění čtenáři zanechali v rukopise samém jakékoli stopy. Čtenářská znaménka ve tvaru kříže, jež Borst a Thouzellierová pokládali za inkvizitorská označení citátů nepříznivých dualismu, ve skutečnosti upozorňují na citáty velmi různého druhu, jež zaujaly některého z katarských čtenářů rukopisu, alespoň v některých případech jistě písaře C, jenž asterisk stejného tvaru na jednom místě použil jako znaménko doplnění textu na okraji listu. Ani mínění Borsta a Thouzellierové, že od inkvizitorů pocházejí některé přípisky, se při bližším rozboru nepotvrzuje. Doplnky a marginálie pocházejí od katarských čtenářů; jsou výsledkem práce s rukopisem nikoli jako s kacířskou knihou, nýbrž jako s pozitivně chápaným zdrojem poučení a inspirace. Stejně pojetí naznačuje i výrazně pozdější doplnění chybějícího slova do jednoho z mudroslovných citátů, připsání několika mravokárných veršů na poslední list rukopisu a shrnutí obsahu kodexu na listu prvním („O dvou princepech. O zvyklostech a konání církve Boží. Sírachovec“). Jedině tyto tři doplňky¹⁰³ nelze spojit s katarskými čtenáři, jejich písmo totiž spadá do doby, kdy již nebylo Desenzanské církve, v níž rukopis kolem poloviny 13. století vznikl, ba dokonce ani samotného lombardského katarství. Tyto doplňky tak naznačují možnost tradování kodexu nikoli v prostředí inkvizitorském, nýbrž v prostředí, které heterodoxnost obsahu buď nevnímalo, nebo kvůli ní nezavrhovalo sbírku jako celek.¹⁰⁴ Souhrnně řečeno, údajné doklady katolického čtení a doplňování rukopisu při bližším pohledu nedokázaly obstát. Ukazují se jako slepá ulička úvah o dějinách florentského kodexu, jejíž horizont sklenula jen fata morgána katarské doktríny, která Borstovi a Thouzellierové zabránila s prostředím lombardského nekonformního křesťanství 13. století spojovat například

103 Do tohoto počtu nezahrnuji těžko čitelný a rovněž pozdní přípisek na fol. 54^v.

104 Šlo by pak o úkaz nikoli nepodobný tomu, jež můžeme pozorovat v případě *Zrcadla prostých znicomělých duší* Markéty Porete. Rukopisná tradice tohoto odsouzeného mystického spisu prozrazuje celou škálu reakcí od jednoznačně negativních přes opatrné a podmíněně pozitivní až k takovým, jež nenaznačují nic méně než tajně udržování památky této upálené bekyně. Viz Justine Trombley, „The Latin Manuscripts of ‚The Mirror of Simple Souls‘“, in: Robert Stauffer–Wendy R. Terry (eds.), *A Companion to Marguerite Porete and the Mirror of Simple Souls*, Leiden–Boston: Brill, vyjde v roce 2016.

nespecifické a nezázivně pravověrné mravokárné maximy nebo znaménka ve tvaru „katary nenáviděného“ kříže.

Pozorné prostudování těchto doplňků, počínaje prověřením identifikace písařských rukou, tedy vedlo k přehodnocení dosavadních názorů na proces vzniku kodexu a jeho jednotlivých částí a umožnilo nahlédnout do myšlenkového světa několika jeho čtenářů. Redaktor rukopisu, který je pravděpodobně zároveň původcem (a ne pouhým opisovačem) kompilace „O pronásledování“, se vedle citátů posilujících „pravé křesťany“ v těžkých dobách narůstajícího pronásledování lombardských katarů zabýval rovněž starozákonním mudroslovím. Dal si nemalou práci, aby z mudroslovných knih vybral a uspořádal citáty k tématům, o něž se zajímal. Jde o témata z hlediska mudrosloví klasická, v katarských kruzích však zcela nečekaná. Zájem o moralistní maximy ostatně vykazuje i několik dalších rukou ve vlastním kodexu i na jeho předsádkách; posilují tak mínění, že „archeologie“ florentské sbírky poodhaluje jednu z dosud netušených tváří lombardského katarství. Písař C, o němž by se dalo vzhledem k jeho zájmu o pavlovské epištoly hovořit jako o „paulistovi“, patřil stejně jako redaktor sbírky k Desenzanské církvi. Dva biblické citáty k tématu „nicoty“, jež doplnil na fol. 36^v a jejichž význam badatelé dosud nedocenili (unikly i Thouzellierové, která se přímo tématem „nicoty“ v katarské biblické exegezi zabývala), ukazují, že byl obeznámen s velmi speciální katarskou teologickou problematikou, která se jinak ve florentské sbírce nevyskytuje, zato však má přesný protějšek v jedné z kapitol tzv. *Anonymního pojednání*. Tím spíše je zarážející „nekatarskost“ značné části dalšího obsahu, o nějž florentskou sbírku obohatil. Některé úryvky pavlovských listů, jež do ní přepsal, dokonce vyznívají jako určitým katarským názorům nepřiznivé. Tato zdánlivá, ve skutečnosti asi nijak nepocitovaná nekonzistence dokresluje některé případy teologického experimentování a všednodenního katarství zachycené v inkvizičních záznamech.¹⁰⁵ Podobným směrem ostatně ukazuje i zájem o Kristovo utrpení v části „O pronásledování“, již do kodexu zapsal a zřejmě i koncipoval redaktor sbírky: po přečtení úryvků o Kristově pronásledování a utrpení je o poznání nesnadnější charakterizovat katarskou christologii bez dalšího upřesnění jako dokétskou.

Posledním teologicky výrazným doplněním jsou dva apokalyptické citáty na fol. 35^v, psané rukou D. Jakkoli na apokalyptiku upomíná i část „O pronásledování“, apokalyptika v užším smyslu aktualizovaných apokalyptických očekávání, kolektivní eschatologie a důrazu na konečné podro-

105 V českém jazyce srov. David Zbírál, „Osobní religiozita, náboženství a členství: Příklad Armanna ‚Pungilupy‘ z Ferrary“, *Religio: Revue pro religionistiku* 19/2, 2011, 147-178, a David Zbírál, „Případ nekonfesní religiozity ve středověké Evropě: Bompietro z Boloně“, *Religio: Revue pro religionistiku* 20/2, 2012, 219-232.

bení protivníků a pronásledovatelů je v katarství ojedinělá, což podtrhuje význam těchto apokalyptických přípisků. Lze se domnívat, že jak část „O pronásledování“, jež se svým myšlením a v podstatě i žánrem od vlastní *Knihy o dvou principech* dosti liší, tak i tyto přípisky byly doplněny v situaci umocňujícího se pronásledování lombardských katarů ve druhé polovině 13. století a zužování jejich životního prostoru.¹⁰⁶ Mínění, že tyto části mohly vznikat za dosti dramatických okolností, nahrává i záznam o udělení consolamenta: měl tuto událost připomenout, jeho pisatel se však zároveň zjevně obával, aby kniha nepadla do nesprávných rukou, a proto záznam zašifroval.¹⁰⁷

Souhrnně řečeno, podrobný průzkum jednoho ze tří dochovaných artefaktů vzešlých z katarského prostředí umožnil nejen revidovat některé dřívější závěry o procesu vznikání florentského kodexu, ale i nahlédnout do myšlenkového světa aktérů tohoto procesu, jinak neznámých příznivců Desenzanské církve, a obohatit současný pohled na biblickou a teologickou kulturu lombardského katarství kolem poloviny 13. století o několik poměrně překvapivých zjištění, na něž neukazovaly ani jiné prameny, ani dosavadní znalosti o florentské sbírce.

106 K tomuto zužování životního prostoru srov. Lorenzo Paolini, „La Chiesa di Desenzano: Un secolo di storia nel panorama del catarismo padano“, in: Lidia Flöss (ed.), *Eretici del Garda: La Chiesa catara di Desenzano del Garda*, Macerata: Quodlibet 2006, 17-39: 37.

107 Srov. A. Borst, *Die Katharer...*, 258, pozn. 16.

SUMMARY

Genesis of the Manuscript of the “Book of the Two Principles” and Cathar Biblical Exegesis in Its Additions and Marginalia

This article reconsiders all the additions and marginalia and some of the reader marks in the Cathar manuscript J II 44 held by the National Central Library of Florence (Firenze, Biblioteca nazionale centrale, Conventi soppressi, ms. J II 44, also known under the shelf mark I II 44), revises the identification of scribal hands, and draws some conclusions concerning the genesis of the codex. The additions and reader marks, underestimated and partly misinterpreted in Antoine Dondaine’s, Arno Borst’s and Christine Thouzellier’s classical presentations of the manuscript and in Dondaine’s and Thouzellier’s editions of the main works it contains, are in fact important evidence of further use of the manuscript. Careful reassessment of the reader marks and additions shows that they do not come from an inquisitorial environment as Borst and Thouzellier argued for some of them, but mostly point to the context of Lombard Catharism in the mid-thirteenth century. The additions exhibit at least two rather unexpected strands in the thought of the scribes/readers of the compilation, the first being moralistic and sapiential, the second, apocalyptic. Finally, a re-consideration of the content suggests (1) disconnecting the part “On Striking the Shepherd” from the part “On Persecution”, which helps partly to resolve an important codicological issue concerning the composition of the manuscript, and (2) disconnecting both of these parts from the *Liber de duobus principiis* proper and drawing it nearer to later additions and marginalia in the codex.

Keywords: *Liber de duobus principiis*; Catharism; Cathars; dualism; manuscript; additions; marginalia; biblical exegesis; sapiential literature; wisdom; apocalyptic; apocalypticism.

Department for the Study of Religions
Faculty of Arts
Masaryk University
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Czech Republic

DAVID ZBÍRAL
david.zbiral@mail.muni.cz